

UDK: 94(497.6)(=163.4*3)''1918/1921''

Pregledni rad / Review article

Denis Bećirović

Filozofski Fakultet Univerziteta u Tuzli

becirevicmde@gmail.com

BOSNA I HERCEGOVINA I BOŠNJACI (1918-1921) – IZMEĐU USPOSTAVLJANJA MIRA I NOVIH NASILJA

Apstrakt: Ovaj rad obrađuje osnovna obilježja i prilike u Evropi u Bosni i Hercegovini tokom prve dvije godine nakon završetka Prvog svjetskog rata. U ovim godinama došlo je do velikih političkih preokreta, nastanka novih država, sukoba različitih koncepcija i ideologija. Bosna i Hercegovina se prvi put otvoreno suočila sa jugoslovenskim monarhističkim centralizmom i velikosrpskim nacionalnim programom. U radu se razmatra i položaj Bošnjaka u Bosni i Hercegovini koji su u prvim poslijeratnim godinama kontinuirano bili izloženi pljačkama, progonima i ubistvima.

Ključne riječi: Prvi svjetski rat, Evropa, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, Bosna i Hercegovina, Bošnjaci, komunisti, teror, progon i nasilje.

Abstract: This paper deals with the basic characteristics and opportunities in Europe and Bosnia and Herzegovina during the first two years after the end of the First World War. There were major political upheavals in these years, the emergence of new states, conflicts of different concepts and ideologies. Bosnia and Herzegovina was openly confronted for the first time with Yugoslav monarchist centralism and the Greater Serbia national programme. The paper also discusses the position of Bosniaks in Bosnia and Herzegovina, who were continuously subjected to robberies, persecutions and murders, during the years immediately following the First World War.

Keywords: First World War, Europe, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, Bosnia and Herzegovina, Bosniaks, Communists, Terror, Persecution and Violence.

Osvrt na prilike u istočnoj i srednjoj Evropi od 1918. do 1921. godine

Završetkom Prvog svjetskog rata postalo je jasno da su stara društva, stara ekonomija i stari politički sistemi bili istrošeni. Ratna dešavanja bila su uvod u proces korjenitih promjena dotadašnjih privrednih i životnih prilika, što se na kraju pretvorilo i u proces političkih promjena. Evropa je očekivala korjenite promjene. Ratna stradanja prouzrokovala su ogromnu količinu nezadovoljstva, tako da je u mnogim zemljama bilo pitanje izbora najpovoljnijeg trenutka kada će najsiriromašniji slojevi društva ustati protiv besmislenih patnji svjetskog rata. Rusija, iscrpljena ratom, zrela za socijalnu revoluciju i na ivici poraza, bila je prva od režima srednje i istočne Evrope koji se srušio pod opterećenjem Prvog svjetskog rata.¹

Ruska, ili tačnije boljševička revolucija, novembra 1917. godine² poslala je poruku svijetu da kapitalizam želi zamijeniti socijalizmom. Zato je predstavljala jedan od prijelomnih događaja u historiji XX. stoljeća, kao što je Francuska revolucija 1789. godine bila centralni događaj za historiju XIX. stoljeća. Istina, Oktobarska revolucija³ ostavila je dalekosežnije i globalnije posljedice nego njen francuski prethodnik. Ona je mnogo potpunije, čak i od Francuske revolucije, u jakobinskim danima vidjela sebe kao ekumenski događaj. U glavama Lenjina i njegovih saradnika pobjeda boljševizma u Rusiji nije napravljena s ciljem da donese slobodu i socijalizam u Rusiju, već da pokrene svjetsku proletersku revoluciju. Prema njihovim shvatanjima, trebala je to biti samo jedna bitka u kampanji za pobjedu boljševizma u svjetskim razmjerama. Dakle, Lenjin je smatrao da rusku revoluciju treba pretvoriti u svjetsku ili barem evropsku. Do

¹ Erik Hobsbaum, *Doba ekstrema. Istorija Kratkog dvadesetog Veka 1914-1991*, Beograd, 2002, 47-61.

² Oktobarska revolucija odigrala se u oktobru prema starom julijanskom kalendaru koji je u to vrijeme bio važeći u Rusiji. Navedeni kalendar zaostajao je trinaest dana za gregorijanskim kalendarom. Poslije Oktobarske revolucije ruski kalendar je reformiran, kao što je reformirano i rusko pismo.

³ O uzrocima, toku i posljedicama Oktobarske revolucije pogledati u: Harold Shukman *The Blackwell Encyclopaedia of the Russian Revolution*, Oxford, 1988; Sheila Fitzpatrick, *The Russian Revolution 1917-1932*, Oxford, 1982; Zbigniew Brzezinski, *The Grand Failure: The Birth and Death of Communism in the 20th Century*, New York, 1990.

tog momenta njegov glavni, zapravo jedini cilj, bio je da izdrži u građanskom ratu. Novi režim pokrenuo je malo mjera u pravcu razvoja socijalizma, osim što je proglasio socijalizam za svoj cilj. Ipak, suprotno očekivanjima, boljševička Rusija preživjela je haotični i brutalni građanski rat od 1918. do 1920. godine. Boljševički režim izdržao je godine katastrofe i krize, njemačkog osvajanja i kaznenog mira, građanskog rata, strane oružane intervencije, gladi i ekonomskog kolapsa. Poput ranih kršćana, boljševici su vjerovali u veliku apokaliptičku promjenu koja će ukinuti sve što je bilo zlo i dovesti do društva bez ugnjetavanja, nejednakosti i nepravde.⁴

Međutim, već u prvim godinama boljševičke vlasti postao je vidljiv apsolutistički karakter njihove vladavine. Državni teror imao je posebnu ulogu kao instrument klasne borbe. Uspostavljena je diktatura koja se nije ograničavala nikakvim pravilima i koja je bila utemeljena na sili. Ona je prioritet dala socijalnim i ekonomskim beneficijama za mase – javnoj stanogradnji, zdravstvenoj zaštiti i školovanju, liberaliziranju zakona o braku i razvodu – u odnosu na klasične individualne slobode.⁵ Uspostavljen je monopol nove klase koja je vladala u ime radničke klase nad čitavim društvom. Partijska birokratija formirala se u poseban sloj koji je vladao narodom. Ostali službenici postali su samo aparat pod njihovom kontrolom.⁶

Utjecaj ruske revolucije na evropske prevrate od 1918. do 1919. godine bio je tako očigledan da je u Moskvi bilo malo onih koji su sumnjali u širenje revolucije svjetskog proleterijata. Samo nekoliko sedmica poslije zauzimanja Zimskog dvorca, dok su boljševici očajnički pokušavali sklopiti mir sa njemačkom armijom koja je napredovala, talas masovnih antiratnih skupova i političkih štrajkova zahvatio je centralnu Evropu. Revolucije su, između ostalog, bile revolt protiv ratne politike i uglavnom je postizanje mira deaktiviralo veći dio eksploziva koje su one nosile. Saveznička reakcija na boljševički poziv narodima da načine mir bila je sadržana u Četrnaest tačaka koje je predložio američki predsjednik Thomas Woodrow Wilson, a koje su igrale na nacionalističku kartu protiv Lenjinove internacionalističke politike. Zona malih nacionalnih država

⁴ E. Hobsbaum, *Doba ekstrema*, 47-61.

⁵ Mark Mazower, *Mračni kontinent. Evropsko dvadeseto stoljeće*, Zagreb, 2004, 25.

⁶ Milovan Đilas, *Nova klasa. Kritika savremenog komunizma*, Zagreb, 2010, 45-46.

imala je za cilj stvoriti sanitarni kordon protiv crvenog virusa. Uspostavljanje malih nacionalnih država duž wilsonovskih linija suzilo je prostor za širenje boljševičke revolucije.⁷ Predsjednik Sjedinjenih Američkih Država Thomas Woodrow Wilson smatrao je da koncept samoopredjeljenja treba služiti kao vodeće načelo prilikom određivanja granica nastalih na ruševinama tri velika carstva nestalih u vrtlogu Prvog svjetskog rata. Ipak, treba ukazati na činjenicu da u međunarodnom pravu, kakvo je postojalo do 1919. godine, nije postojao koncept samoopredjeljenja iz prostog razloga što ni pravo na opstanak država nije bilo garantirano. Pitanje samoopredjeljenja zavisilo je od trenutnog odnosa velikih sila.⁸

Optimizam ruskih boljševika u širenje revolucije na evropskom kontinentu podgrijala je i revolucija u Njemačkoj,⁹ započeta 3. novembra 1918. godine pobunom mornara u pomorskim bazama u Kielu, Wilhelmshavenu, Hamburgu i Bremenu. Revolucija je u novembru zahvatila radništvo svih većih njemačkih gradova koji su osnivali vijeća i zahtijevali republiku.¹⁰

⁷ E. Hobsbaum, *Doba ekstrema*, 56.

⁸ James Craford, „*Right of Self-Determination in International Law*“ in *Peoples' Rights*, (ed. by Philip Alston), Oxford University Press, 2001, 12.

⁹ Opšir. o socijalnim revolucijama u Njemačkoj tokom 1918. i 1919. godine pogledati u: Chris Harman, *The lost Revolution Germany 1918-1923*, London, 1982; Rudolf Coper, *Failure of a Revolution Germany in 1918-1919*, Cambridge, 1955; Richard Müller, *The man behind the German Revolution 1918*, Berlin, 2008.

¹⁰ Revolucija je u novembru zahvatila radništvo svih većih njemačkih gradova koji su osnivali vijeća i zahtijevali republiku. Vodeća politička snaga revolucije bila je Socijaldemokratska stranka Njemačke (SPD), koja je revoluciji dala svoje obilježje. Stara vlast bila je potpuno paralizirana, tako da je 9. novembra 1918. godine predsjednik carske vlade *Max Badenski* svu vlast predao predsjedniku SPD-a *Fridrihu Ebertu*. Istog dana proglašena je republika, uz isticanje da je narod pobijedio. Nekoliko sati poslije ovog čina *Karl Liebknecht* je s carskog dvorca proglasio Njemačku socijalističku republiku, pozvavši radništvo da izgradi svoju vlast. Time su jasno na površinu isplivale razlike u pogledima različitih struja njemačkog radništva. Većina radništva podržavala je socijaldemokrate koji su težili da izgrađuju vlast putem demokratski izabranog parlamenta. U skladu s tim, socijaldemokrati su se opredijelili za demokratsku republiku u kojoj bi se mirnim i zakonitim putem zalagali za ostvarenje socijalizma. Suprotno od ovih stavova djelovala je revolucionarna struja, organizirana u Spartakov savez na čijem čelu su bili *Rosa Luxemburg* i *Karl Liebknecht*. Spartakov savez je u decembru 1918. godine promijenio ime u Komunističku partiju Njemačke. Poput ruskih boljševika oni su tvrdili da sva vlast pripada radništvu, koje treba da je realizira preko radničkih i vojničkih vijeća. Iako su njemački komunisti bili znatno malobrojniji u odnosu na socijaldemokrate, oni su putem demonstracija svojih revolucionarnih pristalica pokušali oboriti socijaldemokratsku vladu. U januaru 1919. godine došlo je

Novembarska revolucija u Njemačkoj predstavljala je revolucionarnom radništvu širom Evrope nadu u početak evropske proleterске revolucije. S ciljem ubrzavanja i daljnjeg usmjeravanja toka evropske revolucije, Lenjin je krajem 1918. godine predložio osnivanje nove komunističke internacionale, koja bi bila organizirana kao jednoobrazna organizacija. U njegovim planovima nova organizacija revolucionarnog radničkog pokreta trebala se potpuno distancirati od socijaldemokrata, koji nisu prihvatili ideju o revoluciji. Osnivački kongres Treće komunističke internacionale (Kominterne) održan je od 2. do 6. marta 1919. godine u Moskvi, dakle, u vrijeme kad su već komunisti u Njemačkoj doživjeli poraz. Komunistička internacionala zastupala je principe centralizirane organizacije¹¹ za razliku od Druge socijaldemokratske internacionale. Ona je svoje članove obavezivala na jedinstvenu strategiju i taktiku, koja se kreirala na plenumima i kongresima u njenom sjedištu - Moskvi.¹² Razlike između komunizma i socijaldemokratije nisu posljedice samo različitih principa, čak ovih ponajmanje, nego drugačijeg kretanja ekonomskih i duhovnih snaga.

do oružanih sukoba koji su se završili porazom komunista. Na Berlinskim ulicama život je izgubilo nekoliko hiljada radnika, a komunističke vođe bile su uhapšene i ubijene. Socijaldemokrati su 19. januara 1919. godine omogućili održavanje izbora za konstituantu nakon čega je u Weimaru stvorena građanska parlamentarna država. Enco Kolati, Nemačka revolucija, u: *Istorija revolucija XX veka*, Beograd, 1970, 22-34; Mitar Đurišić, Borislav Ratković, Savo Skoko, Dragoljub Živojinović, Mihailo Vojvodić, *Prvi svjetski rat - Opšta istorija*, II, Beograd, 1976, 366-367; Grupa autora, *Povijest svijeta*, Zagreb, 1977, 614-616.

¹¹ Na Osnivačkom kongresu Komunističke internacionale učestvovali su predstavnici 30 komunističkih partija i lijevih grupa. Radnici cijelog svijeta pozvani su da se bore za diktaturu proleterijata, sovjetsku vlast i da ustanu protiv kapitalističkih vlada koje su pokušavale ugušiti revoluciju u Rusiji. Komunistička internacionala se od početka izgrađivala kao centralizirana međunarodna komunistička organizacija, čiji je rukovodeći organ Izvršni komitet, iz godine u godinu preuzimao glavne ingerencije. Prema statutu, Izvršni komitet imao je pravo da odlučujuće utiče na izbor rukovodećih ljudi, odobrava ili ne odobrava akcione programe partija-članica, koje su djelovale kao filijale Kominterne. Već u pripremama za osnivanje Kominterne ukazano je na opasnost od „dominacije ruskog faktora“, od najsnažnije komunističke partije, koja je već izvela revoluciju i koja je bila na vlasti. Strahovalo se od nadmoći ove partije i nametanja njenih stavova kao općevažećih za sve partije. Još tada se naglašavalo da su partije Treće internacionale po svojoj strukturi različite, da djeluju u različitim i specifičnim uslovima, te da na osnovu toga i svoju revolucionarnu akciju moraju prilagođavati takvim uslovima. Vidi: Savo Kržavac, Dragan Marković, *Informbiro*, Beograd, 1976, 24-26; Denis Bećirović, *Informbiro i sjeveroistočna Bosna. Odjeci i posljedice sukoba KPJ - Informbiro (1948 -1953)*, Tuzla, 2005, 19.

¹² Giuseppe Boffa, *Povijest Sovjetskog saveza*, I, Rijeka, 1976, 95-99.

Jaz između Martova i Lenjina na Drugom kongresu ruskih socijaldemokrata u Londonu 1903. godine u vezi s pitanjem manjeg ili većeg centralizma i discipline u partiji – koji je Deutscher nazvao početkom najveće šizme u historiji – bio je daleko značajniji nego što su njegovi inicijatori mogli i naslutiti. Time je počelo stvaranje dva različita pokreta i društvena sistema. Razlike između komunista i socijaldemokrata¹³ u narednim decenijama dodatno su produbljene, a suštine su se još jače individualizirale.¹⁴

S namjerom zaustavljanja širenja revolucionarnog raspoloženja u Mađarskoj Antanta je 20. marta 1919. godine od mađarske vlade ultimativno zahtijevala odobrenje da češke i rumunske trupe okupiraju veliki dio Mađarske. Strahujući da bi to još više pojačalo revolucionarno vrenje u zemlji, vlada je odstupila i svu vlast predala socijaldemokratima. Oni su se 21. marta sporazumjeli o udruživanju u jedinstvenu stranku koja je preuzela svu vlast i organizirala otpor zahtjevu Antante. Istog dana proglašena je Mađarska sovjetska republika,¹⁵ a budimpeštanski Sovjet radničkih poslanika obrazovao je Revolucionarno vladino vijeće. Predsjednik vijeća postao je socijaldemokrat S. Garbai, a narodni komesar za vanjske poslove komunista Bela Kun.¹⁶ Novoformirana vlada je 24. marta objavila dekret o razoružanju buržoazije i osnivanju proleTERSKE Crvene armije, 26. marta zakon o nacionalizaciji kapitala svih preduzeća koja su zapošljavala više od 20 radnika, a nešto kasnije uveden je i monopol države u vanjskoj

¹³ Socijaldemokratija nije bila opterećena čvrsto postavljenim dogmama kojima se svaki član morao zakleti. Ne postoji jedna socijaldemokratska idejna tradicija, oblikovana u toku više od stotinu godina teorijske debate i praktične politike, gdje je moguće pratiti njen razvoj u partijskim programima. Komunističke partije su htjele usmjeravati razvoj preko nasilnog postizanja društvene transformacije, bez čekanja da se dese promjene u proizvodnim odnosima, koje su prema *Marksu* bile pretpostavka za revoluciju. Socijaldemokratske partije su umjesto toga tražile mirne promjene, poboljšanje položaja radnika i izgradnju ravnopravnijeg i pravednijeg društva. Vidi: Ingvar Carlsson, Anne-Marie Lindgren, *What is Social Democracy? A book about ideas and challenges*, Stockholm, 2008, 39-41.

¹⁴ M. Đilas, *Nova klasa*, 167.

¹⁵ Opšir. o revolucionarnim događanjima u Mađarskoj 1919. godine pogledati u: Peter Pastor, *Hungary between Wilson and Lenin: the Hungarian revolution of 1919-1919 and the Big Three*, New York, 1976; István Mócsy, *The effects of World War the uporoted: Hungarian refugees and their impact on Hungary's domestic politics 1918-1921*, New York, 1983.

¹⁶ Enco Santareli, *Mađarska revolucija*, u: Istorija revolucija XX veka, Beograd, 1970, 49-67.

trgovini i osmosatni radni dan. U junu 1919. godine donesen je i ustav Mađarske sovjetske socijalističke republike, koji je bio gotovo identičan ustavu Ruske sovjetske federativne socijalističke republike. Ipak, nakon 133 dana vladanja, 1. augusta 1919. godine vlada sovjeta je morala odstupiti pred ofanzivom snaga Antante (češke, rumunske i francuske), kao i kontrarevolucionarnih snaga unutar Mađarske. Njihove trupe su 6. augusta ušle u Budimpeštu i započele s bijelim terorom. Osim toga, padu Mađarske sovjetske republike doprinijele su i velike unutrašnje nesuglasice između komunista i socijaldemokrata.¹⁷

Revolucionarna zbivanja u Mađarskoj imala su uticaja i na rasplamsavanje revolucionarnih težnji dijela radništva u pokrajini Bavarskoj. U ovom dijelu Njemačke, 7. aprila 1919. godine, nezavisni socijalisti i anarhisti proglasili su Bavarsku sovjetsku republiku na čelu s Vijećem narodnih opunomoćenika. Komunisti, koji su u međuvremenu pod vodstvom Eugena Levinea postali znatna snaga, nisu priznali republiku. Svrgnuli su socijaldemokratsku vladu i formirali „Revolucionarno vijeće“, što je značilo početak drugog razdoblja sovjetske republike. Iako su bili malobrojniji, komunisti su počeli provođenje komunističkog programa po uzoru na boljševike. Propagirali su tezu da se samo oružanim putem može ostvariti socijalizam. Pod njihovim je uticajem kapital nacionaliziran, zabranjena politička opozicija, uvedena cenzura i ubrzano formirana Crvena garda. Međutim, unutrašnju snagu revolucije oslabile su borbe između komunista i nezavisnih socijalista. Nezavisni su smatrali da je građanski rat samo bezizgledna avantura, dok su komunisti izražavali uvjerenje da Bavarska mora ostati oaza socijalizma u Njemačkoj. Na kraju je protjerana socijaldemokratska vlada, uz pomoć rajhovskih i dobrovoljačkih odreda, pokrenula ofanzivu protiv komunista. Početkom maja 1919. godine slomljen je otpor komunista, a na stotine ih je likvidirano (među njima i Eugen Levine).¹⁸

Ipak, revolucije u istočnoj i srednjoj Evropi nisu bile bez rezultata. Godine prevrata ostavile su ogromnu i ekonomski zaostalu Rusiju, kojom su vladali komunisti i koja je bila posvećena izgradnji društvene alternative kapitalizmu. Također, ostao je i jedan disciplinirani međunarodni pokret s generacijom

¹⁷ Petar Rokai, Zoltan Đere, Tibor Pal, Aleksandar Kasaš, *Istorija Mađara*, Beograd, 2002, 534-539.

¹⁸ E. Kolati, Nemačka revolucija, 36-43.

revolucionara predanih viziji svjetske revolucije.¹⁹ Istina, nakon Lenjinove smrti 1924. godine, državni interesi Sovjetskog saveza preovladali su nad svjetskorevolucionarnim interesima. Komunistička internacionala je za vrijeme Staljina svedena na instrument sovjetske državne politike, a presudnu riječ u ovoj organizaciji imala je jedna partija – članica, pa čak i jedan čovjek.²⁰

Bosna i Hercegovina u okviru Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1918-1921)

Završetak Prvog svjetskog rata prouzrokovat će velike promjene i na balkanskom prostoru. Na političkoj pozornici Starog kontinenta nastat će nove države, među kojima i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (dalje: SHS). Novostvorena država, nastala ujedinjenjem Kraljevine Srbije i zemalja koje su do jeseni 1918. godine pripadale Habsburškoj monarhiji (Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina i Vojvodina) naslijedit će socijalne i nacionalne probleme od kojih je patila i spomenuta monarhija.²¹ Formiranje zajedničke države 1918. godine neće razriješiti navedene proturječnosti. Štaviše, način na koji je provedeno ujedinjenje Kraljevine SHS od samog početka neće kreirati pogodan okvir za slobodan razvoj svih građana i naroda.²²

Dostupni izvori i literatura nedvojbeno svjedoče da je u Srbiji i prije samog čina stvaranja Kraljevine SHS osmišljavana aktivnost s ciljem prisajedinjenja

¹⁹ E. Hobsbaum, *Doba ekstrema*, 59.

²⁰ Predrag Vranicki, *Historija marksizma*, II, Zagreb, 1971, 72.

²¹ Alen Džon Persival Tejlor, *Habsburška monarhija 1809-1918*, Beograd, 2001, 287-288.

²² Opšir. o stvaranju Kraljevine SHS i reakcijama građana nakon čina ujedinjenja 1. decembra 1918. godine pogledati u: Tihomir Cipek, *Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca-ancien régime*, u: *Dijalog povjesničara-istoričara, Zbornik radova*, Zagreb, 2000, 291-304; Ferdo Čulinović, *Državnopravni razvitak Jugoslavije*, Zagreb, 1963, 143-146; Bogdan Krizman, *Bosna i Hercegovina i jugoslovensko pitanje u 1918. godini*, u: *Istorijske pretpostavke Republike Bosne i Hercegovine, Prilozi*, Institut za istoriju, Sarajevo, 1968, br. 4, 69; Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb, 1988, 313-318; Srećko Džaja, *Politička realnost jugoslovenstva*, Sarajevo-Zagreb, 2004, 17-18; Ljubomir Antić, *Velikosrpski nacionalni programi. Ishodišta i posljedice*, Zagreb, 2007, 154-155; Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918-2008*, Zagreb, 2008, 25-34; Andrew Baruch Wachtel, *Stvaranje nacije, razaranje nacije*, Sarajevo, 2010, 92-95; Aleksandar Fila, *Ustavno pravo*, Beograd, 1976, 60-61; Noel Malcolm, *Povijest Bosne*, Zagreb-Sarajevo, 1995, 219.

Bosne i Hercegovine Srbiji. Glavni zagovornik takve ideje bila je srpska vlada, preciznije istaknuti srpski političari i oficiri, koji su procjenjivali da će priključenje Bosne i Hercegovine Srbiji osnažiti pozicije srpske vlade tokom pregovora s Narodnim vijećem SHS u Zagrebu o konstrukciji zajedničke države.²³ Nastojanja srpske vlade da se Bosna i Hercegovina priključi Srbiji naišla su na pozitivne reakcije značajnog dijela srpskog stanovništva u Bosni i Hercegovini.²⁴ Primjera radi, kotari Banjalučkog okruga proglasili su neraskidivo jedinstvo sa Srbijom. Sličnih aktivnosti bilo je i u nekim drugim okruzima, kotarima i općinama Bosne i Hercegovine. Navedene akcije odvijale su se uglavnom u novembru 1918. godine uoči formiranja zajedničke države. Poslije čina proglašenja ujedinjenja Kraljevine Srbije i Države Slovenaca, Hrvata i Srba prekinute su aktivnosti na jednostranom pripajanju Bosne i Hercegovine Srbiji. Beogradski vlastodršci su nakon toga skrenuli pažnju pojedinim srpskim krugovima u Bosni i Hercegovini da obustave aktivnosti na pripajanju Bosne i Hercegovine Srbiji jer je, prema njihovom mišljenju, ta aktivnost u tom momentu bila u suprotnosti s interesima novoformirane države.²⁵ Tako je Bosna i Hercegovina, uprkos brojnim okružnim, kotarskim i mjesnim samovoljnim proglašenjima priključenja Srbiji, ipak ušla u Kraljevinu SHS kao posebna pokrajina u svojim historijskim granicama.

Prvi svjetski rat i formiranje Kraljevine SHS velikosrpski krugovi doživljavali su kao novu etapu u rješavanju srpskog nacionalnog pitanja. U tom kontekstu, Srbija je, kao i druge države, imala svoje ciljeve. Oni su uvećanje Kraljevine Srbije, ovisno o rezultatu rata i odnosa moći u poslijeratnom razdoblju. Kao srbijanski ratni vođa Nikola Pašić, stoga, nije igrao samo na jednu kartu, nego se pripremao za „malo i „veliko“ rješenje. U vizuri srbijanskih čelnika „malo“ je podrazumijevalo Srbiju proširenu na Bosnu i Hercegovinu te širok izlaz na južni Jadran, a „veliko“ pripojenje Južnih Slavena (izuzev Bugara) Kraljevini Srbiji.²⁶ Međutim, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, ustanovljena u Beogradu 1. decembra 1918. godine, nije kao „veliko rješenje“ ispunila srpska očekivanja. Naime, od početka se postavila

²³ Hamdija Kapidžić, *Pokušaj ujedinjenja Bosne i Hercegovine sa Srbijom u novembru 1918. godine*, u: Hamdija Kapidžić, *Bosna i Hercegovina pod austrougarskom upravom (članci i rasprave)*, Sarajevo, 1968, 273-274.

²⁴ Isto, 278.

²⁵ Nusret Šehić, *Bosna i Hercegovina 1918 - 1925*, Sarajevo, 1991, 108-109.

²⁶ Lj. Antić, *Velikosrpski nacionalni programi*, 139-140.

dilema da li je Kraljevina SHS „stara“ ili „nova“ država. Za velikosrpske elemente ona je bila „stara“, odnosno, „prisajedinjenjem“ austrijskih Južnih Slavena, „proširena Kraljevina Srbija“, a za ostale narode „nova“ država, uspostavljena dobrovoljnim ujedinjenjem. Ova dilema nije bila samo formalne već i sadržajne prirode. Prva koncepcija implicirala je jedinstvenu državu s velikosrpskom hegemonijom, a druga složenu državu koja će se izgrađivati na ravnopravnoj osnovi. Kako ni jedna strana nije imala dovoljno kapaciteta da potpuno provede svoju koncepciju, država je od početka svog egzistiranja bila u konstantnoj krizi. Uvidjevši da „veliko rješenje“ nije ispunilo očekivanja i ambicije Srbije, u njoj vrlo brzo dolazi do žaljenja za propuštenim „malim rješenjem“. Zbog toga se, s ciljem zadovoljenja njezinih hegemonističkih ambicija, ponovo aktueliziraju ideje o vraćanju na „malo rješenje“, kako bi se konačno došlo do srpske države kakva je projektirana velikosrpskim planovima od početka XIX. stoljeća.²⁷

Regent Aleksandar Karađorđević je 1. decembra 1918. godine u Beogradu proglasio Kraljevinu SHS.²⁸ Prejudicirajući činom ujedinjenja brojna otvorena pitanja, nova država će na početku svog postojanja producirati zaoštavanje i nepovjerenje među različitim narodima.²⁹ Prvodecembarski akt bio je

²⁷ Radovan Pavić, „*Velika Srbija od 1804. do 1990/91. godine, Izvori velikosrpske agresije*“, Zagreb, 1991, 152-158.

²⁸ Prvodecembarske izjave kao „konstitucionalni akt“, bez obzira na njihove neprecizne formulacije o ulozi „Državnog veća“, predstavljale su osnovu državnopravnog provizorijuma u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, čije je formiranje notificirano savezničkim i neutralnim državama. Sam čin proglašenja zajedničke države potvrdio je suštinske razlike. Nova država započela je svoj život u znaku produbljivanja sukoba između Beograda i Zagreba. U Kraljevini SHS, na površini od 248.666 km², živjelo je, prema popisu iz 1921. godine, 11.984.919 stanovnika, od kojih dva miliona nacionalnih manjina: Nijemaca, Mađara, Albanaca, Slovaka, Rumuna, Rusina, Poljaka i drugih. Stvaranje države tako složenog nacionalnog, vjerskog, kulturnog, socijalnog i ekonomskog sastava doživljeno je u evropskoj javnosti i kao sudar različitih civilizacija. Objavljivanjem Prvodecembrskog akta formalno su ukinute funkcije Narodnog vijeća SHS kao najvišeg organa u Državi SHS, a također i Jugoslovenskog odbora. Zadržana je, međutim, stara upravna podjela na pokrajine. Pokrajinske vlade nastavile su rad, ali uz sve veća nastojanja za jačanje centralizacije, sužavanje zemaljskih autonomija, tj. smanjivanje njihovih nadležnosti. Pokrajinske vlade postavljane su regentovim ukazima i potvrđivane administrativnim odlukama centralne vlade. Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslavija 1918 – 1945. Zbirka dokumenta*, Beograd, 1985, 124-125.

²⁹ Opšir. o stvaranju Kraljevine SHS i reakcijama građana nakon čina ujedinjenja 1. decembra 1918. godine pogledati u: T. Cipek, *Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca – ancien regime*, 291-304; Ferdo Čulinović, *Državnopravni razvitak Jugoslavije*, 143-146; B. Krizman, *Bosna i Hercegovina i jugoslovensko pitanje u 1918. godini*, 69; Ivo Banac,

jednostrani akt jer ga nisu potpisali predstavnici dviju ravnopravnih strana, već je njime regent objelodanio svoju odluku. U ime nepriznate Države Slovenaca, Hrvata i Srba svoj je potpis stavio Ante Trumbić. Nekoliko dana prije (25. novembra) Političko predstavništvo Vojvodine proglasilo je izjavu o priključenju Kraljevini Srbiji, a gotovo identičan akt donijela je i crnogorska Narodna skupština (26. novembra).³⁰

Krajem decembra 1918. godine formirana je prva vlada Kraljevine SHS, a Aleksandar Karađorđević (1888-1934) proglašen je za regenta. Uprkos ustavnopravnom provizoriju, Aleksandar je odmah iskazao namjeru da se ponaša kao diktator, jer je mandat povjerio čelniku Narodne radikalne stranke Stojanu Protiću, a ne, kako je u prethodnim stranačkim dogovorima bilo usaglašeno, Nikoli Pašiću. Beogradski su vlastodršci odmah na početku stavili do znanja da će drugim narodima i regijama nametati velikosrpski koncept koji ogromna većina drugih naroda nije mogla prihvatiti.³¹

Iako je aktom ujedinjenja Bosna i Hercegovina ušla u sastav jedinstvene jugoslovenske države, ona je još jedno vrijeme zadržala neke elemente i oblike svoje državnosti i autonomnosti. Glavni odbor Narodnog vijeća za Bosnu i Hercegovinu prestao je djelovati 31.12.1918. godine, ali je Narodna vlada za Bosnu i Hercegovinu nastavila i dalje obavljati svoje redovne poslove. Narodna vlada radila je pod tim imenom do 31.1.1919. godine, a nakon toga je preimenovana u Zemaljsku vladu Bosne i Hercegovine. Iz njenog djelokruga oduzeti su i preneseni vanjski i vojni poslovi, državne finansije, poslovi ishrane i obnove zemlje i trgovine, obrta i industrije. Tako je, kao rezultat centralističkih tendencija sa snažnim srbijanskim akcentom, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu od 1.2.1919. godine ostala sa samo četiri povjereništa (unutrašnji poslovi, pravosuđe, poljoprivreda, te prosvjeta i vjerski poslovi). Ipak, zbog niza problema praktične prirode, predviđena transformacija Narodne u Zemaljsku vladu tekla je veoma sporo pa je u praksi Zemaljska vlada Bosne i Hercegovine i u narednih pet godina u osnovi zadržala istu organizaciju i strukturu vlasti kakvu je imala ranija Narodna vlada.³²

Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: Porijeklo, povijest, politika, Zagreb, 1988, 313-318; S. Džaja, *Politička realnost jugoslovenstva*, 17-18; N. Malcolm, *Povijest Bosne*, 219.

³⁰ I. Goldstein, *Hrvatska 1918 - 2008*, 25-27.

³¹ Isto, 32-34.

³² Upor. Marko Attila Hoare, *The History of Bosnia. From the Middle Ages to the Present Day*, London, 2007, 101-103; Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo, 1998, 485.

Tokom prve dvije godine u jugoslovenskoj kraljevini Bosna i Hercegovina imala je dinamičan i pluralistički politički ambijent. Početkom 1919. godine došlo je do ubrzanog formiranja političkih stranaka, od kojih je većina predstavljala oživljavanje ili nastavak predratnih organizacija. Svetozar Pribičević, Srbin iz Hrvatske i vodeći političar u Jugoslovenskom odboru, 14. i 15. februara 1919. godine okupio je aktiviste slične orijentacije u Sarajevu i osnovao Jugoslovensku demokratsku stranku, koja se skraćeno zvala Demokratska stranka. Članovi stranke bili su za centraliziranu južnoslovensku državu pod dinastijom Karađorđevića. Perspektiva centralizacije pod srbijanskom dinastijom bila je naročito zastrašujuća za Hrvate i Bošnjake. Velikosrpske parole korištene na skupovima u Sarajevu i Banjoj Luci tokom januara 1919. godine samo su podgrijale njihove strahove.³³

Radikalna stranka, koju je vodio bivši srbijanski premijer Nikola Pašić, ovlasila je Milana Srškića da oformi bosanski ogranak Radikalne stranke koji bi se direktno takmičio s Demokratskom strankom. Ubrzo poslije osnivanja Radikalna stranka postala je vodeći izbor srpskih glasača u Bosni i Hercegovini. Tokom proljeća i ljeta 1919. godine, Srškić se obraćao na brojnim skupovima ove stranke u Bosni i Hercegovini s nacionalističkom parolom „Srbi na okup!“ i porukom o potrebi hitnih i sveobuhvatnih agrarnih reformi. Rastuća snaga Radikalne stranke u Bosni i Hercegovini osigurala je da nacionalistička politika prevagne nad politikom koju su zagovarali predstavnici Demokratske stranke.³⁴

Ideja formiranja posebne bošnjačke političke organizacije proizlazila je iz teškog položaja, prije svega bošnjačkih zemljoposjednika, u prvim mjesecima funkcioniranja jugoslovenske države i potrebe da se Bošnjaci organiziraju kako bi se zaštitili od terora i nasilja. Nakon višemjesečnih priprema, u Sarajevu je 16. februara 1919. godine osnovana Jugoslovenska muslimanska organizacija.³⁵

³³ N. Šehić, *Bosna i Hercegovina 1918 - 1925*, 99-101.

³⁴ M. A. Hoare, *The History of Bosnia. From the Middle Ages to the Present Day*, 105-106.

³⁵ Na sastanku koji je imao karakter osnivačke skupštine odlučeno je da se ova politička stranka zove Jugoslovenska muslimanska organizacija (JMO). Na spomenutom skupu usvojen je i njen program i statut. U Centralni odbor JMO, najviši rukovodeći organ stranke, izabran je 31 član. Za predsjednika je jednoglasno izabran tuzlanski muftija H. H. Ibrahim Maglajlić, a za potpredsjednike: dr. Hamdija Karamehmedović i dr. Halidbeg Hrasnica. U Centralni odbor JMO, prema profesijama, izabrano je: 7 posjednika, gradonačelnika 5, profesora 3, činovnika 3, sudija, muftija i ljekara po 2, a po jedan advokat, novinar, preduzetnik, učitelj, kotarski predstojnik, književnik i

Tom prilikom usvojen je i program stranke, u kojem se kao prioriteta pitanja nameću: zaštita lične i imovinske sigurnosti, ekonomsko obeštećenje bošnjačkog stanovništva, očuvanje muslimanske vjerske i vakufsko-mearifске autonomije, organizaciono okupljanje Bošnjaka na cijeloj teritoriji Kraljevine SHS i zalaganje za očuvanje autonomije Bosne i Hercegovine.³⁶

Za razliku od Bošnjaka i bosanskih Srba, bosanski Hrvati su u prvim poslijeratnim godinama bili podijeljeni između klerikala koji su slijedili tradiciju nadbiskupa Stadlera (koji je umro 1918. godine) i sekularnih hrvatskih nacionalista. Pristalice klerikalizma su 2. maja 1919. godine u Sarajevu osnovali Hrvatsku pučku stranku, a sljedbenici sekularizma u augustu iste godine Hrvatsku težačku stranku. No, ove dvije hrvatske stranke preživjele su samo do 1923. godine, kada je Hrvatska republikanska stranka, pod vodstvom Stjepana Radića, preuzela vodeću ulogu među bosanskim Hrvatima.³⁷

trgovac. U temeljnim načelima programa JMO naglašen je princip „potpune ravnopravnosti triju plemenskih imena“ i činjenica da Bošnjaci nisu svjesni svog plemenskog imena. Razlog za ovakvu stilizaciju bila je istaknuta parola radikalskih političara o „Srbima triju vjera“, koja nije bila prihvaćena kod bošnjačkih masa, kod kojih se nije razvio osjećaj o pripadnosti srpskoj ili hrvatskoj naciji. Čelni ljudi JMO osjećajući raspoloženje bošnjačkih masa o njihovom „opredjeljivanju“, a s ciljem njihovog okupljanja u svoju stranku smatralo je potrebnim – o ovom pitanju – prezentirati svoj stav i program. Oni su definirali kompromisnu formulaciju u riječima da se Bošnjaci „nisu nikada otuđili svojoj domovini, ni svom narodu, ni svom jeziku“ i ujedno ocijenili da pitanje nacionaliziranja Bošnjaka nije „stvar dnevne politike“. Rukovodstvo JMO nije isticalo jugoslovenstvo kao nacionalnu orijentaciju, već kao neophodnu politiku, koja je u novonastalim uslovima najbolje odgovarala bošnjačkim masama. Orijentacija rukovodstva JMO prema srpstvu ili hrvatstvu u nacionalnom smislu imala je, pored ostalog, za cilj da očuva političko jedinstvo Bošnjaka. JMO je na izborima 28. novembra 1920. godine postigla veliki uspjeh osvojivši 110.895 glasova i 24 mandata. To je činilo 38% svih mandata u Bosni i Hercegovini, što je bio veći procenat od onoga koji je pripadao Bošnjacima prema njihovoj proporcionalnoj snazi (31,07%). Uspjeh JMO bio je još značajniji kad se uzme u obzir činjenica da su ostale stranke u Bosni i Hercegovini dobile znatno manje mandata, i to: Savez težaka (12), Narodna radikalna (11), Hrvatska težačka (7), Hrvatska pučka (3) i Jugoslovenska demokratska (2). Izbori za Ustavotvornu skupštinu pokazali su nedvojbeno da JMO predstavlja veliku većinu Bošnjaka. U političkom organiziranju Bošnjaka JMO je za kratak period svog postojanja postigla neočekivano dobar izborni rezultat zahvaljujući u prvom redu haotičnim prilikama u kojima su se Bošnjaci našli nakon stvaranja Kraljevine SHS. Atif Purivatra, *Nacionalni i politički razvitak Muslimana*, Sarajevo, 1969, 162-167, 181-182.

³⁶ Atif Purivatra, *Jugoslovenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Sarajevo, 1974, 79-80.

³⁷ M. A. Hoare, *The History of Bosnia. From the Middle Ages to the Present Day*, 108-109.

Formiranje Kraljevine SHS i oživljavanje političkog života nije zaustavilo društvene nemire u Bosni i Hercegovini; ono ih je još više pojačalo. U uslovima oštre poslijeratne krize, društveno vrenje uzimalo je sve šire razmjere. Nadležni organi vlasti, posebno u Bosni i Hercegovini, nisu bili u stanju zaštititi ličnu i imovinsku sigurnost građana. O tome svjedoče i službeni izvještaji o političkoj situaciji na terenu koje su sačinjavali kotarski uredi. Brojne razbojničke bande ubijale su putnike, pljačkale kuće nezaštićenih građana i zastrašivale lokalno stanovništvo, a da pri tome nije bilo adekvatne reakcije nadležnih organa.³⁸

Socijaldemokratska stranka Bosne i Hercegovine je iz Prvog svjetskog rata izašla s članstvom koje je većinom bilo predano revolucionarnim idealima, a ne putu evolucije. Predanost stranke revolucionarnim promjenama uskoro je potvrđena na višem organizacionom nivou. Na Kongresu ujedinjenja u Beogradu, u aprilu 1919. godine, Socijaldemokratska stranka Bosne i Hercegovine udružila se sa strankama slične orijentacije iz drugih regija i oformila Socijalističku radničku partiju Jugoslavije (komunista). U junu 1920. godine, na drugom kongresu u Vukovaru, partija je još jednom promijenila naziv, ovaj put u Komunističku partiju Jugoslavije (KPJ). Tokom dvije godine svog legalnog postojanja, od kraja 1918. do decembra 1920. godine, partija je organizirala brojne štrajkove, demonstracije, predavanja i predizborne skupove³⁹

Revolucionarno raspoloženi, povratnici iz Rusije doprinosili su da u zemlju prodru ideje Oktobarske revolucije i da se one prihvate u komunističkom pokretu. Program KPJ formuliran je pod uticajem događanja u Rusiji. Stoga nije slučajno da je u Vukovarskom programu KPJ istaknuto: „Iskustvo ruske

³⁸ Kao ilustraciju poslijeratnih prilika u Bosni i Hercegovini navodimo izvještaj sreskog načelnika iz Čajniča, u kojem stoji: „Lična i imovinska bezbednost su u području sreza (...) pojavom razbojničke družine čuvenog razbojnika Boškovića silno ugrožene. Spomenuta družina je harala sve do posljednjeg dana po srezu boljaničkom i pljevaljskom, pa je sigurno usljed progona u dotičnim srezovima prešla u isti i počela harati uz veliku drzovitost. (...) Družina broji do osam dobro naoružanih razbojnika. Žandarmerija je neprestano u službi tragajući i progoneći, no držim da će se bez dobrog pojačanja slabo šta postići, jer se raspolaže sa svega dvadesetak žandara, a narod se u pomanjkanju oružja ne može upotrijebiti žandarmeriji u pomoć. Progon je otežan još time što se narod uplašio pa se boji da daje podatke o kretanju razbojnika“. Vidi: Arhiv Bosne i Hercegovine (ABH), fond: *Zemaljska vlada Bosne i Hercegovine (ZVBiH)*, dok. 12931/20, Izvještaj o situaciji za mjesec juli 1920. godine.

³⁹ Ibrahim Karabegović, *Reformistički pravac u radničkom pokretu Bosne i Hercegovine 1919-1941. godine*, Sarajevo, 1979, 25-26.

revolucije uči nas da se prelaz od kapitalizma ka socijalizmu vrši pomoću diktature proletarijata u obliku sovjetske vlasti. Samo sovjetska vlast osigurava podizanje novog društvenog poretka. Sovjetska republika provodi vladavinu radnog naroda, ona daje svu vlast – zakonodavnu, izvršnu i sudsku – radnom narodu, koji je organizovan u radničkim, vojničkim i seljačkim većima.⁴⁰ Osnovni zahtjevi radništva Bosne i Hercegovine u prvim godinama postojanja Kraljevine SHS bili su: osmosatno radno vrijeme, priznavanje organizacije, povećanje plaća, sloboda štampe, zbora i dogovora, kao i politička prava. Opća situacija i revolucionarno raspoloženje u Evropi, pogodovali su navedenim radničkim zahtjevima i zbog toga su u početku završavali određenim uspjesima radnika. Tokom ovog razdoblja nastojanja radnika kroz štrajkačke akcije rezultirala su povećanjem nadnica, uvođenjem osmosatnog radnog vremena u najvećem broju preduzeća, ostvarivanjem prava na biranje radničkih povjerenika i na sindikalno organiziranje. Osim toga, radnici su uspjeli izboriti i druge povlastice u vezi sa svojim ekonomskim položajem, kao što su: konzumi, stanovi, pomoć u nabavci ogrjeva i radnog odijela.⁴¹

Radničku solidarnost s borbom ruskih i mađarskih radnika komunistički pokret jasno je izrazio na Kongresu ujedinjenja.⁴² Masovne protestne akcije

⁴⁰ Branko Petranović, Čedomir Štrbac, Stanislav Stojanović, *Jugoslavija u međunarodnom radničkom pokretu*, Beograd, 1973, 12-13.

⁴¹ Ahmed Hadžirović, *Sindikalni pokret u Bosni i Hercegovini 1918 – 1941*, Beograd, 1978, 172-173.

⁴² Kongres Socijalističke radničke partije (komunista), održan u Beogradu od 20. do 23. aprila 1919. godine, usvojio je posebnu rezoluciju kojom je vlast u Kraljevini SHS osuđena zbog svoje kontrarevolucionarne aktivnosti u Rusiji, Mađarskoj i susjednim zemljama. Kongres je izrazio solidarnost s ruskom i mađarskom radničkom klasom. Komunisti su pozvali vladu Kraljevine SHS da prizna i uspostavi odnose sa sovjetskim vladama u Rusiji, Mađarskoj i Bavarskoj. U rezoluciji protiv kontrarevolucije, Kongres SRPJ (k) ističe da treba ustati „svom snagom protiv kontrarevolucionarne uloge koju jugoslovenska buržoazija igra u Rusiji, Mađarskoj i susjednim zemljama, pozivajući vladu da odmah povuče sve trupe koje su za taj cilj namenjene.“ Na kraju rezolucije stoji: „Kongres posebice izjavljuje svoju solidarnost s delom ruske i mađarske radničke klase i apeluje na jugoslovenske vojnike da shvate kao svoju svetu dužnost i kao najbolju odbranu interesa radničkih masa naše zemlje da osujete zločinački pokušaj ugušenja tekovina ove dve revolucije, koji naša reakcionarna buržoazija sprema (...) Smatrajući vlade sovjeta u Rusiji, Mađarskoj i Bavarskoj jedinim i stvarnim predstavnicima tih zemalja, Kongres poziva vladu da ove republike odmah i bezuslovno prizna i vaspostavi normalne i prijateljske odnose s njima, kao i sa vladama svih novih država koje su narodi sami sebi izabrali“. Vidi: Grupa autora, *Istorija Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd, 1985, 62-65.

radnika u Bosni i Hercegovini bile su povezane i sa zabranom proslave Prvog maja 1919. godine. Ministarski savjet Kraljevine SHS donio je odluku da se zabrani proslava Prvog maja u cijeloj državi zbog mogućnosti narušavanja javnog reda i mira. U obrazloženju ove zabrane, vlada je naglasila da se ona donosi „radi toga što se na vojišnoj zoni ne mogu dozvoljavati takve manifestacije (...) Čim se svrši pitanje naših granica, onda će prestati i sve ove preventivne mere, koje diktiraju ratne prilike i sadašnji položaj, i vlada tada neće činiti smetnje slobodnom manifestovanju uverenja.“⁴³ Na ovu mjeru vlade radnici širom Bosne i Hercegovine (Tuzla, Zenica, Kakanj, Sarajevo, itd.) pružili su pasivni otpor, protestirajući i na taj način protiv odluke o zabrani proslave Prvog maja. Kampanja podrške protiv oružane intervencije Antante u Rusiji i Mađarskoj doživjela je kulminaciju sredinom ljeta 1919. godine. Naime, 20. jula 1919. godine u Kraljevini SHS održan je generalni štrajk protiv intervencije u Rusiji i Mađarskoj. Odluka SRPJ (k) o generalnom štrajku protiv imperijalističke intervencije sila Antante u Rusiji i Mađarskoj usvojena je na poziv Sovjetskog narodnog komesarijata za inozemne poslove. U Sarajevu je na velikom protestnom skupu SRPJ (k) tog dana osuđena, kako je navedeno, reakcionarna, kontrarevolucionarna aktivnost organa vlasti Kraljevine SHS u pogledu priprema vojne intervencije ove zemlje za vojnu intervenciju protiv sovjetske Rusije i sovjetske Mađarske. Generalni štrajk radnika u Bosni i Hercegovini bio je neposredni izraz solidarnosti s mađarskom i ruskom revolucijom. Štrajk je protekao u znaku parole „Sebi ruke od ruske i mađarske revolucije“, što je bila upozoravajuća poruka i za vladajuće krugove u Kraljevini SHS.⁴⁴

Komunistička opasnost po državni i društveni poredak Kraljevine SHS još više je porasla u 1920. godini, a komunistički uticaj na radnike bio je u stalnom usponu. Da je to doista tako bilo, svjedoči između ostalog, i izvještaj iz okružne oblasti u Banjoj Luci u kome se navodi da radnici na ovom prostoru skoro u cijelosti podržavaju komunističku politiku. Uz to, u navedenom izvještaju upozoreno je: „Kad se jednom prelije čaša strpljivosti, a mase zalelujuju, niko ih neće biti kadar zaustaviti.“⁴⁵

⁴³ ABH, ZVBiH, dok. 3.371/1919, *Dopis Ministarstva unutrašnjih poslova Zemaljskoj vladi u Sarajevu*.

⁴⁴ "Velika protestna akcija proleterijata", *Glas slobode*, br. 121, Sarajevo, 21.7.1919.

⁴⁵ ABH, ZVBiH, dok. 404/1920, *Izvještaj Okružne oblasti u Banjoj Luci upućen Zemaljskoj vladi u Sarajevu*.

Položaj Bošnjaka u Bosni i Hercegovini od 1918. do 1921. godine

U novom državno-pravnom okviru položaj Bošnjaka postao je izrazito nepovoljan i zabrinjavajući, dok su ubistva, pljačkanja i drugi oblici teškog kršenja ljudskih prava bili česta pojava. Samo na području istočne Hercegovine u prvim godinama nakon proglašenja Kraljevine SHS ubijeno je van suda i zakona više od tri hiljade Bošnjaka.⁴⁶ Istina, i prije stvaranja Kraljevine SHS bilo je indikatora da će doći do eskalacije nasilja prema Bošnjacima. Već po ulasku srpske vojske u Bosnu i Hercegovinu dogodio se veliki broj slučajeva u kojima su gardisti ili srpski vojnici upadali u bošnjačke kuće, pretresali ih, otimali novac ili pokretnu imovinu, zlostavljali ukućane, a u nekim slučajevima i ubijali građane. Policija i žandarmerija su inertno i neefikasno zaustavljali ove i slične napade. Ništa bolji odnos nije bio ni sudova i tužilaštva koji su kao dio državnog aparata bili zaduženi da privode i kažnjavaju prekršioce zakona. Jedna od karakteristika bošnjačkih stradanja i nevolja prvih godina zajedničke države bila je neosjetljivost lokalnih organa vlasti prema učestalim nasrtajima na imovinu, čast i živote Bošnjaka. Ta indolentnost negdje se graničila s otvorenim nasiljem, negdje s očiglednim saučesništvom u zataškavanju zločina koji su vršeni. Teror nad Bošnjacima u prvim mjesecima zajedničke države imao je brojne odlike šovinističke kampanje protiv naroda druge vjere, tradicije i kulture. Pri tome, od izgređnika nisu bili pošteđeni ni vjerski velikodostojnici ni islamski simboli.⁴⁷

Dotadašnji režimi u balkanskim i susjednim zemljama nisu poštovali prava nacionalnih manjina koja su, uglavnom, zavisila od stanja općih međudržavnih odnosa. Složene višenacionalne države su, u odsustvu građanskog i nacionalnog principa, sve manjinske narode stavljale pred izbor između dvije nepovoljne opcije: asimiliranje u većinsku naciju ili prihvatanje statusa građana drugog reda. Izuzetak u tom pogledu učinjen je jedino prema muslimanima kao jugoslovenskim državljanima. Ugovor s Kraljevinom SHS obavezivao je ovu državu da garantira elementarna ljudska i nacionalna prava svim nacionalnim

⁴⁶ M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, 489-490.

⁴⁷ Adnan Jahić, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme monarhističke Jugoslavije*, Zagreb, 2010, 95.

manjinama.⁴⁸ Članovima od 2. do 8. Ugovora o miru s Austrijom, potpisanom u zapadnom predgrađu Pariza, Sen Žermenu en Le (Saint-Germain-en-Laxe), 10. septembra 1919. godine, Kraljevina SHS obavezala se da svim svojim državljanima, ali i strancima, osigura potpunu zaštitu života i slobode, bez obzira na religiju, narodnost i porijeklo, te jednakost pred zakonom za sve etničke, vjerske ili jezičke manjine.⁴⁹ Specijalne obaveze u pogledu zaštite muslimana regulirane su članom 10. Senžermenskog ugovora⁵⁰, u kojem se Kraljevini SHS nalaže da na svojoj teritoriji osigura „da za muslimane u pogledu njihovog porodičnog i ličnog statusa donese odredbe koje dopuštaju da se ta pitanja reguliraju po muslimanskim običajima“.⁵¹

Međutim, vladajući režim u Beogradu nije se previše obazirao na odredbe Senžermenskog ugovora. Umjesto poštivanja ljudskih prava započelo je sistematsko negiranje i ugrožavanje elementarnih ljudskih prava Bošnjaka. Zato su, pored ostalog, posvetili naročitu pažnju kreiranju državnog aparata u kome

⁴⁸ Safet Bandžović, *Iseljavanje Bošnjaka u Tursku*, Sarajevo, 2006, 309-310.

⁴⁹ Muslimani u Jugoslaviji, kao vjerska zajednica, dobili su Ugovorom o zaštiti manjina s Kraljevinom SHS od 10. decembra 1919. godine posebni međunarodni status manjine. Navedeni ugovor bio je dio sistema zaštite manjina koji su nakon Prvog svjetskog rata glavne savezničke i udružene sile nametnule nekim vrstama država. Odredbe Ugovora morale su prihvatiti pobjeđene države, zatim neke male i srednje zemlje koje su ratovala na strani pobjednika, te kasnije i zemlje koje su željele pristupiti Ligi naroda. Suština navedenog ugovora je da osigura socijalnim grupama inkorporiranim u neku državu, čije je stanovništvo po rasi, jeziku ili religiji različito od njenog, priliku da razvija miroljubivu koegzistenciju i saradnju s njenim stanovništvom, ali zadržavajući pri tome obilježja po kojima se ono razlikuje od većine. Vidi: Vladimir Đuro Degan, Međunarodno-pravno uređenje položaja muslimana sa osvrtom na uređenje položaja drugih vjerskih i narodnosnih skupina na području Jugoslavije, *Prilozi*, Institut za istoriju, Sarajevo, 1972, 55-56.

⁵⁰ Senžermenski ugovor zaključen je između savezničkih i udruženih sila i Austrije 10. septembra 1919. godine. Zajedno s Versajskim, Nejskim, Trijanonskim i Sevrskim mirovnim ugovorima predstavlja sastavni dio tzv. "Versajskog sistema". Sadrži odredbe o razgraničenju, zaštiti manjina, razoružanju austrijske vojske i drugo. Opšir. Branko Krivokapić, *Leksikon međunarodnog prava*, Beograd, 1998, 441.

⁵¹ Nadalje, u članu 10. stoji: „Vlada Srba, Hrvata i Slovenaca poduzet će mjere da osigura imenovanje Reisul-uleme. Država Srba, Hrvata i Slovenaca obavezuje se da osigura zaštitu džamija, groblja i drugih muslimanskih vjerskih ustanova. Dat će se sve potrebne olakšice i dozvole postojećim muslimanskim zakladama (vakufima) i vjerskim dobrotvornim ustanovama, a Vlada Srba, Hrvata i Slovenaca neće za ustanovljenje novih vjerskih i dobrotvornih ustanova uskratiti ni jednu od potrebnih olakšica, koje su zagarantirane drugim privatnim ustanovama te vrste“. Vladimir Đuro Degan, Međunarodno-pravno uređenje položaja muslimana, 89-91.

će odlučujuću riječ imati režimu politički pouzdana lica. Zbog toga su već od 1919. godine počeli u Bosnu i Hercegovinu dolaziti činovnici iz Srbije i zauzimati važne funkcije u državnoj upravi. Dotadašnji bosanskohercegovački službenici (najviše Bošnjaci i Hrvati) bili su smjenjivani pod različitim izgovorima ili postavljeni na takve dužnosti odakle nisu mogli imati važniji uticaj na društvena zbivanja. Pozivajući se na opće nesređeno stanje u Sarajevskom i Tuzlanskom okrugu, najodgovornije ličnosti Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, inače predstavnici srpskih političkih krugova, odlučno su tražili od Ministarstva unutrašnjih poslova u Beogradu da se umjesto dotadašnjih okružnih načelnika u Sarajevu, Tuzli i Travniku imenuju činovnici iz Srbije, što je u Beogradu naišlo na odobravanje. U vezi s tim, i zvanični organ Zemaljske vlade u Sarajevu Narodno jedinstvo isticao je da je za Bosnu i Hercegovinu najpodesniji upravni aparat iz Srbije.⁵²

U tom kontekstu posebno složena i teška situacija nastupit će za Bošnjake. Srpska hegemonijalna politika je na ovaj narod gledala kroz zacrtanu vizuru troplemenog i troimenog naroda (Srba, Hrvata i Slovenaca), u kojoj je Bošnjacima bilo namijenjeno nacionalno „osvješćivanje“ i „nacionaliziranje“ u srpskom smislu.⁵³

Zbog stalnog narušavanja reda i mira Narodna vlada u Sarajevu je u nekim dijelovima Bosne i Hercegovine tokom novembra 1918. godine uvela prijeko sudove. Navedeni sudovi uvedeni su 6. novembra u Brčkom i 7. novembra u Derventi i Banjoj Luci. Iako je na sjednicama Glavnog odbora Narodnog vijeća SHS za Bosnu i Hercegovinu bilo prijedloga da se prijeki sud uvede na teritoriji cijele Bosne i Hercegovine, oni nisu prihvaćeni.⁵⁴ Međutim, Mehmed Spaho se nije priklonio onoj grupi koja je smatrala kako je najbolje uvesti prijeko sudove u cijeloj Bosni i Hercegovini. Umjesto toga, on je predložio da se ovo pitanje prepusti povjereniku za pravosuđe koji je trebao imati ovlasti da proglasi prijeki sud u onim kotarima gdje to situacija zahtijeva.⁵⁵

⁵² A. Purivatra, *Nacionalni i politički razvitak Muslimana*, 151-152.

⁵³ Mustafa Imamović, *O historiji bošnjačkog pokušaja. Muslimani i Bošnjaštvo*, Sarajevo, 1991, 56.

⁵⁴ Enes Omerović, *Elementi represije u radu Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba za Bosnu i Hercegovinu i Narodne vlade za Bosnu i Hercegovinu*, *Historijska traganja*, Institut za istoriju, Sarajevo, 2009, 195-196.

⁵⁵ Husnija Kamberović, *Mehmed Spaho (1883-1939). Politička biografija*, Sarajevo, 2009, 101-102.

Stradanja Bošnjaka i nakon proglašenja Kraljevine SHS predstavljaju jednu od glavnih karakteristika sveukupnog života i stanja u Bosni i Hercegovini u prvim godinama nakon ujedinjenja. Među brojnim primjerima koji ukazuju na takvo stanje je i memorandum Bošnjaka kotara Bijeljine, upućen januara 1919. godine Narodnoj vladi u Sarajevu, kojim se traži zaustavljanje brojnih nedjela, zaštita lične slobode i imetka. Potpisnici memoranduma ukazuju na masovno otimanje imovine Bošnjaka od strane pravoslavnih stanovnika, koji svakodnevno nastavljaju otimati, razdjeljivati i obrađivati njihovu zemlju. U pokušaju da se zaštite od potpune anarhije oni u memorandumu navode: „Mi potpisani u svoje ime i u ime svih muslimana bez razlike staleža, kotara Bijeljina podnosimo ovaj memorandum da se shodni koraci preduzmu, da nam se pruži zadovoljština i ošteta za nedjela, što ih počinise Narodno vijeće u Bijeljini i težaci ovog kotara od dana prevrata na našoj osobnoj slobodi i imetku, a da nam se zajamči zaštita i sigurnost za budućnost. (...) Dok kod naših sugrađana pravoslavnih još danas imade vojničkih pušaka na pretek, mi smo morali predati sve oružje, čak i lovačko, premda posjedujemo oružne listove. Pritužujemo se što nam je oduzeto lovačko oružje, koje mnogi od nas čuvamo kao amanet od naših djedova i pradjedova, to nam je oružje starina i svetinja. Čujemo da je taj naš amanet razdijeljen među pravoslavno stanovništvo. (...) Bijeljinsko Narodno vijeće rekviriralo je kola i sijeno jedino od Muslimana-građana, gonilo na rad samo Muslimane građane. Građani pravoslavni bili su pošteđeni. Stanovnici okolnih sela, u kojima mi bogatiji imademo naše slobodne posjede, u masama su navaljivali na ta naša slobodna dobra otimajući, oštećujući i paleći. Zulumi ove vrste ne prestaju još ni danas, jer se oni danomice nastavljaju; težaci brane mnogim vlasnicima pristup na vlastito dobro, oni taj slobodni posjed između sebe svojevóljno razdjeljuju i obrađuju. Više puta smo zamolili vojnog komandanta mjesta i kotarskog predstojnika, da nam pruže zaštitu. Zaštita nam je svaki put uskraćena (...) Mi smo gledali s velikim povjerenjem u Narodno vijeće, ali sva naša intervencija i nastojanje nije ništa pomoglo. Narodno vijeće ili nije htjelo pomoći ili nije moglo. (kurziv D.B) (...) Mi smo pripadnici ovih oslobođenih zemalja, hoćemo da živimo u slobodnoj zemlji kao potpuno slobodni građani vršeći zakon. Ovakvim nesređenim i nezdravim pojavama treba stati na put moćnim preventivnim sredstvima, a gdje je došlo do ekscesa morala bi se cjelokupna sela učiniti odgovornim za štetu nametnuvši

im kontribuciju, jer samo će na taj način izbiti pravi krivci i prestati ovakvi zulumi. Upravo zato stupamo pred Vas, da nam pomognete i da nas zaštitite".⁵⁶

O nespremnosti nadležnih organa vlasti da zaštite ličnu i imovinsku sigurnost svjedoče i brojni službeni izvještaji o političkoj situaciji na terenu koje su sačinjavali kotarski uredi. Brojne razbojničke bande ubijale su putnike, pljačkale kuće nezaštićenih građana i zastrašivale lokalno stanovništvo, a da pri tome nije bilo adekvatne reakcije nadležnih organa. Ilustracije radi, u jednom izvještaju sreskog načelnika iz Čajniča stoji sljedeće: „Lična i imovinska bezbednost su u području sreza (...) pojavom razbojničke družine čuvenog razbojnika Boškovića silno ugrožene. Spomenuta družina je haračila sve do posljednjeg dana po srezu boljaničkom i pljevaljskom, pa je sigurno usljed progona u dotičnim srezovima prešla u isti i počela harati uz veliku drzovitost. (...) Družina broji do osam dobro naoružanih razbojnika. Žandarmerija je neprestano u službi tragajući i progoneći, no držim da će se bez dobrog pojačanja slabo šta postići, jer se raspolaže sa svega dvadesetak žandara, a narod se u pomanjkanju oružja ne može upotrijebiti žandarmeriji u pomoć. Progon je otežan još time, što se narod uplašio pa se boji da daje podatke o kretanju razbojnika".⁵⁷ Politička klima nesigurnosti posebno je bila izražena u istočnim dijelovima Bosne i Hercegovine. O tome se, između ostalog, govori i u pismu sreskog načelnika iz Višegrada, u kojem se navodi: „U političkom pogledu većina naroda se pridružila srpskoj narodnoj organizaciji. U tu svrhu agitirali su sveštenici Milan Božić, Kosta Popović i Aleksandar Durović te je u svrhu konstituisanja te organizacije sazvana javna skupština za dan 18. juli, kojoj je prisustvovalo oko 2000 težaka. Do sada pošlo mi je za rukom da ugušim razmirice među pravoslavnim i muslimanima ali od sada stvar postaje teža, jer srpska narodna organizacija živo agitira protiv narodnog jedinstva te smatra muslimane za Srbe i protiv njihove volje. Vraćajući se iz narodne skupštine težaci Milan Adžić iz Bijelog Brda i Ivan Tuba iz Dobruna, napali su bez ikakvog razloga ovrhovoditelja kot. pripomoćne zaklade muslimana Šeću Marića iz Višegrada te su ga pretukli, da je sav krvav i onesviješten na zemlju pao".⁵⁸

⁵⁶ ABH. Fond: ZVBiH, dok. 3066/19, Memorandum Muslimana kotara Bijeljina bez razlike staleža kojim mole zaštitu i oštetu radi raznih nedjela, 18.1.1919.

⁵⁷ ABH. Fond: ZVBiH, dok. 12931/20, Izvještaj o situaciji za mjesec juli 1920. godine, 31.7.1920.

⁵⁸ ABH. Fond: ZVBiH, dok. 7968/20, Izvješće o situaciji za mjesec juli 1920. godine u srezu Višegrad.

Brojni napadi na živote i imovinu Bošnjaka i patološka šikaniranja stalnim povicima upućenim Bošnjacima: „Idite u Aziju“, „Selite u Aziju“ i slično bili su učestala pojava u prvim godinama nakon stvaranja Kraljevine SHS. Njih nije sprečavala ni Druga srpska armija Stepe Stepanovića, koja se nalazila u Bosni i Hercegovini od novembra 1918. godine s ciljem osiguranja mira i reda. Zbog toga nije slučajno da je reisul-ulema Džemaludin Čaušević rekao predsjedniku Zemaljske vlade Atanasiju Šoli da je Bosna zapala pod teror kakvog ne pamti. Na meti su posebno bili bošnjački zemljoposjednici, kojima su srpski seljaci širom Bosne i Hercegovine palili kuće i gospodarske zgrade. Otimanje bošnjačke zemlje poprimilo je takve razmjere da je i regent Aleksandar Karađorđević 24. decembra 1918. godine izjavio da želi „da se odmah pristupi pravednom rješavanju agrarnog pitanja i da se ukinu kmetstva i veliki zemljišni posjedi“.⁵⁹

Haotičnu situaciju u kojoj su se Bošnjaci našli poslije ujedinjenja neće popraviti ni upozorenja ministra unutrašnjih poslova Svetozara Pribičevića, koji je tokom 1918. i 1919. godine poslao više telegrama s informacijama o nezakonitim postupcima prema Bošnjacima. U njima on ukazuje na mogućnost negativnih posljedica na stanje u državi i položaj u inozemstvu ako se nastavi s progonima muslimana od strane pravoslavanih.⁶⁰ U dopisu ministra unutrašnjih poslova Kraljevine SHS upućenom predsjedniku Zemaljske vlade u Sarajevu 1. februara 1919. godine se, pored ostalog, navodi: „Saznao sam iz jednog izvještaja za razna nasilja koja su pričinjena muslimanskom stanovništvu u Bosni, za vreme kako su iz Bosne izašle austro-ugarske vlasti, i da su izvršiooci ovih nasilja pravoslavni. Tako, pored paljenja čitavih sela, zapaljeno je i opljačkano imanje Smail-age Smailagića u Gredi u vrednosti 400.000 kruna. Zapaljeno je i orobljeno imanje Mehmed-bega Ibrahimbegovića u Roguljima u vrednosti 400.000 kruna. Zapaljen je i orobljen čardak (...) hanume Ibrahimagića u Lanicima u vrednosti 120.000 kruna. (...) Zapaljeno je i opljačkano imanje i sve zgrade dr. Alim-bega u Turjaku i šteta se ceni na preko jedan milion kruna. (...) 11. novembra 1918. jedanaestorica komita došli su u selo Glavinića i oterali od Hamida Glavinića 17 brava; od Salke Ćerimagića 21 brava; od Murata Glavinića 35 brava; od Šaćira Glavinića 200 brava i 100 kruna. 5 novembra 1918. trinaest komita došli su u

⁵⁹ M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, 490.

⁶⁰ A. Purivatra, *Nacionalni i politički razvitak Muslimana*, 147.

selo Grbaši među njima Kosta Tasovac, Spasoje i Pero Tasovac iz Tarajske njive i oterali od Husa Nikontovića: 94 brava, 1 konja i razno pokućstvo. Ubili su Hamzu Nikontovića (...) 30. novembra 1918. četrdeset komita došlo u selo i to: Petar Ljubenko, Novica Vukotić, Kosta Tasovac i Pero Tasovac i oterali od Huse Nikontovića: 5 brava, tri krave i jednu jalovicu; od Halila Nikontovića: 8 brava, 2 vola i jednu kravu. (...) U okolini Prače vlada najveća nesigurnost za muslimane od strane pravoslavnih. Ucjenuju se ljudi i pljačkaju. (...) Ako bi se produžilo, ovakav razvoj događaja i ako bi se produžilo gonjenje muslimana od strane pravoslavnih, to može vrlo rđavo i kobno dejstvovati na unutarnje odnose u zemlji i položaj u inostranstvu. Stoga Vam preporučujem da odmah preduzmete najstrožije mere da se ovakvi slučajevi više ne ponove i da se muslimansko stanovništvo što više zaštiti od nasilja i pljačke i da se svaki onaj ko bi slično preduzeo prema muslimanima najstrožije kazni".⁶¹

S obzirom da navedeni dopis iz februara 1919. godine nije rezultirao zaustavljanjem nasilja nad bošnjačkim stanovništvom, ministar unutrašnjih poslova Svetozar Pribičević upućuje novi dopis predsjedniku Zemaljske vlade u Sarajevu Atanasiju Šoli, 17. aprila 1919. godine. U njemu je pisalo: „Dobio sam izvještaje od pojedinih građana iz Bosne (...) iz kojih se utvrđuje da hrišćanski elemenat nekažnjeno vrijeđa prava naših građana muslimana. Tako se iz Bosanske Krupe javlja da su u Potkalinju navalili na džamiju, porazbijali sve i psovali hodžu. (...) Ovo je prijavljeno vlasti, ali ona nije ništa učinila. Smatram za potrebno naglasiti da se ovo ne smije trpiti, jer u našoj državi građani su dužni pokoravati se zakonima i naređenjima vlasti, a ko protivno radi, trpiće zakonske posljedice. Kad se na ovoj osnovi razvija država, onda je bitna u zemlji javna sigurnost građana na velikoj visini, i građani će se tada slobodno razvijati u svakom pogledu (...) Protivno postupanje donosi druge rezultate. S toga preporučujem da izdate naređenje državnim organima, da prema svima podjednako postupaju po zakonu, a iznete slučajeve izvideti i o rezultatu izvestiti".⁶²

Ipak, ni spomenuta upozorenja najodgovornijih lica zaduženih za sigurnost građana u Kraljevini SHS neće zaustaviti teror i nasilje nad bošnjačkim

⁶¹ ABH. Fond: ZVBiH, dok. 1645/19, Dopis ministra unutrašnjih dela Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, 1.2.1919.

⁶² ABH. Fond: ZVBiH, dok. 3066/19, Prepis brzojava ministra unutrašnjih dela Svetozara Pribičevića upućen predsjedniku Zemaljske vlade u Sarajevu Atanasiju Šoli, 17.4.1919.

stanovništvom. Atmosfera sveopće nesigurnosti i straha kreirana je i u narednim godinama. O tome, između ostalog, svjedoči i izvještaj sreskog načelnika iz Foče, sačinjen u septembru 1920. godine, a u kojem stoji: „Položaj u ovom srezu je postao opasan (...) jer se u posljednje vrijeme ispadi češće javljaju i jer je pučanstvo u ovim krajevima utjerano u grdan strah, naročito je panika zavladała među muslimanskim svijetom, koji je do sad isključivo bio izložen razbojničkim ispadima. Nije ni čudo, da se sve to izrabluje u političke svrhe i u raspirivanje vjerske mržnje”.⁶³

O maltretiranju, pljačkama i zločinama nad Bošnjacima otvoreno je govorio i reisul-ulema Džemaludin Čaušević. On je upozorio nadležne organe u Kraljevini SHS da Bošnjaci ne mogu sjediti skrštenih ruku i očekivati nove talase nasilja. Prema njegovim riječima, u slučaju da se nasilje nad Bošnjacima nastavi, oni „će biti primorani da se sami brane i da od drugoga koga zatraže pomoć i obezbjeđenje svoga života i imetka”.⁶⁴

Kada je istina o stradanjima Bošnjaka počela prodirati u evropsku javnost, ministar Svetozar Pribičević i beogradska vlada naredili su predsjedniku Zemaljske vlade u Sarajevu Atanasiju Šoli da od reisul-uleme Džemaludina Čauševića traži negiranje izjava koje je dao francuskom novinaru Šarlu Riveu (Charles Rivet). Riječ je o izjavama koje je Čaušević dao prilikom boravka jedne francuske delegacije u Sarajevu, februara 1919. godine, u kojima je govorio o nepovoljnom statusu i stradanjima Bošnjaka u novoj državi, a što je Rive i objavio u listu *L' Temps* 1. aprila 1919. godine.

Međutim, Šola ni poslije niza razgovora nije uspio ubijediti Čauševića da demantira izjave date ovom francuskom listu. Umjesto toga, on je izvijestio Pribičevića da su Čauševićevi navodi, uglavnom, tačni, te da je riječ o čovjeku koji se patriotski držao tokom rata, pa bi stoga bilo štetno preduzimati bilo kakve radikalnije mjere protiv njega.⁶⁵ Osim reisul-uleme Čauševića, reagirali su i drugi bošnjački, u prvom redu vjerski predstavnici. Oni su, također, tražili da

⁶³ ABH. Fond: ZVBiH, dok. 10131/20, Izvještaj sreskog načelnika iz Foče za septembar 1920. godine, 29.9.1920.

⁶⁴ Adnan Jahić, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme monarhističke Jugoslavije*, 96.

⁶⁵ Enes Karić, Mujo Demirović, *Reis Džemaludin Čaušević prosvjetitelj i reformator*, I, Sarajevo, 2002, 130-132.

se Bošnjaci zaštite od poslijeratnog nasilja, te da se tretiraju kao ravnopravni građani.⁶⁶

Ipak, ni brojne žalbe predstavnika bošnjačkog naroda upućene mjerodavnim faktorima u Kraljevini SHS, kao i prema inozemstvu, neće zaustaviti teror i ubistva nad njima. Naročito žestokom progonu i maltretiranju bili su izloženi Bošnjaci u Sandžaku, gdje je u mjestima Šahovići i Pavino polje izvršen genocid u novembru 1924. godine. Nakon nezapamćenog pokolja tamošnjeg stanovništva, u kojem je pobijeno više od 500 Bošnjaka, većina preživjelih stanovnika nikada se više nije vratila nazad. Usljed posljedica strahovitog pokolja, ali i straha od ponovnog napada Crnogoraca, mnoge šahovićevske i pavinopoljske porodice prodale su svoja imanja u bescijenje ili čak bez ikakve naknade, što je bio češći slučaj. Na opustošena bošnjačka ognjišta u Šahovićima, Pavinom polju, a dijelom i u bjelopoljskom kraju naselit će se crnogorske porodice.⁶⁷

Osim brojnih pokolja, pljačkanja, deportacija i osvetničkih kampanja Bošnjaci su bili izloženi i organiziranom ekonomskom udaru koji se realizirao pod oblandom agrarne reforme. Zemljovlasnicima islamske vjeroispovijesti (Bošnjaci, Albanci i Turci) oduzeto je ukupno 1.406.404. ha zemljišta ili 73,1% ukupno oduzete zemlje tokom provođenja agrarne reforme, što samo po sebi dovoljno pokazuje ko su bile mete i žrtve spomenute reforme u Kraljevini SHS/ Jugoslaviji. Ipak, glavno težište reforme bilo je u Bosni i Hercegovini, gdje je do 1918. godine 62% privatne imovine bilo u bošnjačkom vlasništvu. Da je to zaista tako bilo, svjedoče i činjenice da je bošnjačkim zemljovlasnicima oduzeto 52,8% ukupne obradive površine u Bosni i Hercegovini i 110.000 ha zemljišta koje je pripadalo akcionarskim društvima, bankama, fabrikama, itd. Od zemljovlasnika u Bosni i Hercegovini je ukupno oduzeto 1.268.277 ha poljoprivrednog i šumskog zemljišta, te predato u vlasništvo 249.580 zemljoradničkih porodica, uglavnom srpske nacionalnosti. Očigledno je da glavni ciljevi agrarne reforme nisu bili socijalno-ekonomske prirode, kako je to beogradski režim želio predstaviti. Naprotiv, ekonomskim uništavanjem i „perfidnim kupoprodajnim transakcijama s smizernim agrarnim obligacijama i njihovim neisplaćivanjem“ trebalo je realizirati nacionalno-političke ciljeve finansijskog razvlašćivanja Bošnjaka. Kao rezultat

⁶⁶ A. Purivatra, *Nacionalni i politički razvitak Muslimana*, 148.

⁶⁷ Hakija Avdić, *Položaj Muslimana u Sandžaku 1912-1941*, Sarajevo, 1991, 139.

takvih nastojanja doći će i do radikalne izmjene u vlasničkoj strukturi zemljišta u korist Srba, a na štetu Bošnjaka kod kojih dolazi do naglog siromašenja.⁶⁸

Na teške posljedice ekonomskog uništavanja bošnjačkog stanovništva ukazivali su i politički predstavnici ovog naroda. O tome je, pored ostalih, govorio i poslanik Mustajbeg Kapetanović prilikom proračunske rasprave. On je u svom govoru, između ostalog, istakao sljedeće: „Molim vas gospodo, ja ću ovdje da vam kažem prilike u Bosni i Hercegovini, bijedno stanje zemljoposjednika, koji su živili od prihoda sa svog vlastitog imetka, koje nijesu nikome oteli, nego naslijedili od svojih predaka, ili za svoj vlastiti novac kupili. Danas vam ti ljudi očajavaju, nemaju šta da jedu. Od 1919. godine prodali su muslimanski zemljoposjednici sve što su imali. (...) Gospodo, ne mogu da zamislim, kakvo srce mora biti u onih, koji danas odlučuju o tome i koji neće, da isplate onu malu mizernu sumu, da se bar pomogne onim najsiromašnijim. Da se uzmognu prehraniti barem nekoliko mjeseci. Gospodo, današnja vlada zavlači Muslimane Bosne i Hercegovine već godinu i po dana i neće, da isplati ugovorenu odštetu. (...) Gospodo, ja ne mogu vjerovati, da vlada nema novaca, da to isplati, jer baca novac na različite strane i ondje gdje treba i gdje ne treba. (...) Od 50.000 tako zvanih aga i begova, kažem tako zvanih, jer svakog Muslimana, koji je imao jedno kmetovsko selište ili jednu njivu zemlje prozvali su agom ili begom. Od 50 hiljada posjednika ima danas jedva njih 4.000-5.000 koji mogu živiti, ili bolje reći životariti, a njih 40-45 hiljada nemaju u kući ni kruha. I trpi ova Narodna Skupština, da ovako nasilje provodi vlada g. Pašića. Ja mislim, gospodo, da je ovo ne samo grehota, nego, da je i sramota“.⁶⁹

Teorijsku podlogu organiziranim i sistematski provođenim antibošnjačkim aktivnostima pružali su predstavnici velikosrpske ideologije, koji su otvoreno opravdavali takvu politiku u režimskim dnevnim listovima, časopisima i naručenim studijama. Dvadesetih godina velikosrpski režim intenzivirao je

⁶⁸ Atif Purivatra, *Ekonomski genocid nad Muslimanima pod vidom agrarne reforme u Jugoslaviji (1918-1941)*, u: *Ekonomski genocid nad Bosanskim Muslimanima*, Sarajevo, 1992, 99-100. Opšir. o posljedicama agrarne reforme vidi još: Milivoje Erić, *Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918-1941*, Sarajevo, 1958, 492-536; Edin Mutapčić, *Agrarna reforma u Jugoslaviji i njeno zakonodavstvo (1918-1941)*, Gradačac, 2007, 174-197; Jusuf Mulić, *Velika Srbija. Muslimani i Bosna*, Sarajevo, 2006, 457-476.

⁶⁹ „Govor poslanika Mustajbega Kapetanovića prilikom proračunske rasprave Ministarstva za Agrarnu reformu“, *Pravda*, IV, br. 180, Sarajevo, 12. avgust 1922, 1.

aktivnosti s ciljem nacionaliziranja Bošnjaka. Kao eksponent takve politike na prostoru Bosne i Hercegovine prednjačio je radikalni list „Srpska riječ“. Poručujući kako i pod kojim uslovima vide život sa Bošnjacima u budućnosti, ovaj list je pisao da Srbi „hoće i žele da u miru i bratskom skladu žive s našim muslimanima, jer su i oni Srbi kao i mi, iako to na sva usta i ne ispovijedaju“.⁷⁰ Negiranje bošnjačke posebnosti i dokazivanje njihovog srpskog porijekla postaje jedna od najvažnijih preokupacija za arhitekta i teoretičara velikosrpske politike. Na fonu takve orijentacije, Krsta Marić 1924. godine piše: „Muslimana ima u našoj državi više od miliona. Nadpolovična većina tih Muslimana su Srbi po poreklu, ali za sada nemaju nikakva nacionalna osjećaja (...) Dakle, nacionalizovanje sedam do osam stotina hiljada muslimana nije baš tako neblagodarano i neznatno posao“.⁷¹ Paralelno s tom propagandom nisu izbjegavane ni primitivne ocjene i uvrede vjerskih osjećanja i karakternih osobina Bošnjaka. Slikovit primjer takvog odnosa je i tekst objavljen u „Novoj Evropi“, gdje piše: „Prorokov zeleni barjak na suncu poratnog i bezbožnog doba počeo je da bleđi i da gubi svoju draž i privlačnost. Ipak, Islam za svoje verne ima nešto privlačno (...) on daje potčinjenu ženu, brak, porodicu i domaćinstvo, tako tipično i take vrste kakvi se izvan njega ne mogu dobiti (...) jer je slatko orijentalcu gospodariti nad drugima“.⁷²

U sklopu tako kreiranog ambijenta, česta kršenja ljudskih prava Bošnjaka i njihovo generalno zapostavljanje u odnosu na druge narode postaju svakodnevna pojava. Putem nacionalističke propagande Bošnjaci se izjednačavaju sa omraženim turskim okupatorom i predstavljaju kao antidržavni element, čime je u široj javnosti kreirana atmosfera za nekažnjeno nacionalističko i šovinističko djelovanje protiv njih. Iako treći narod po brojnosti u Kraljevini SHS, Bošnjaci se potpuno marginaliziraju, a njihovo participiranje u najvišim državnim organima postaje simbolično.

⁷⁰ „Politička orijentacija muslimana“, Srpska riječ, XVIII, br. 82, Sarajevo, 22. april 1922, 1.

⁷¹ Krsta Marić, *Nacionalizujmo Muslimane*, u: O „nacionaliziranju“ Muslimana. 101. godina afirmacije i negiranja identiteta Muslimana, Zagreb, 1990, 62.

⁷² „Poratna Bosna i Hercegovina“, Nova Evropa, XXIV, br. 2, Zagreb, 26. avgust 1931, 56.

Zaključne napomene

Ratna stradanja u Prvom svjetskom ratu prouzrokovala su ogromnu količinu nezadovoljstva, tako da je u mnogim evropskim zemljama bilo pitanje izbora najpovoljnijeg trenutka kada će najsiriromašniji slojevi društva ustati protiv besmislenih patnji svjetskog rata. Uticaj Oktobarske revolucije u Rusiji na druge evropske države od 1918. do 1921. godine bio je tako očigledan da je u Moskvi bilo malo onih koji su sumnjali u širenje svjetske revolucije. Revolucije u istočnoj i srednjoj Evropi nisu bile bez rezultata. Godine prevrata ostavile su ogromnu i ekonomski zaostalu Rusiju, kojom su vladali komunisti i koja je bila posvećena izgradnji društvene alternative kapitalizmu. Suprotno očekivanjima, boljševička Rusija preživjela je haotični i brutalni građanski rat. Boljševički režim izdržao je godine katastrofe i krize, njemačkog osvajanja i kaznenog mira, građanskog rata, strane oružane intervencije, gladi i ekonomskog kolapsa. Poput ranih kršćana, boljševici su vjerovali u veliku apokaliptičku promjenu koja će dovesti do društva bez ugnjetavanja, nejednakosti i nepravde. Međutim, već u prvim godinama boljševičke vlasti postao je vidljiv apsolutistički karakter njihove vladavine. Državni teror imao je posebnu ulogu kao instrument klasne borbe. Uspostavljena je diktatura koja se nije ograničavala nikakvim pravilima i koja je bila utemeljena na sili.

Završetak Prvog svjetskog rata prouzrokovat će velike promjene i na balkanskom prostoru. Na političkoj pozornici Starog kontinenta nastat će nove države, među kojima i Kraljevina SHS. Novostvorena država, nastala ujedinjenjem Kraljevine Srbije i zemalja koje su do jeseni 1918. godine pripadale Habsburškoj monarhiji (Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina i Vojvodina) naslijedit će socijalne i nacionalne probleme od kojih je patila i spomenuta monarhija. Formiranje zajedničke države 1918. godine neće razriješiti navedene proturječnosti. Štaviše, način na koji je provedeno ujedinjenje Kraljevine SHS od samog početka neće kreirati pogodan okvir za slobodan razvoj svih građana i naroda.

Dostupni izvori i literatura nedvojbeno svjedoče da je u Srbiji i prije samog čina stvaranja Kraljevine SHS osmišljavana aktivnost s ciljem prisajedinjenja Bosne i Hercegovine Srbiji. Glavni zagovornik takve ideje bila je srpska vlada, preciznije istaknuti srpski političari i oficiri, koji su procjenjivali da će priključenje

Bosne i Hercegovine Srbiji osnažiti pozicije srpske vlade tokom pregovora s Narodnim vijećem SHS u Zagrebu o konstrukciji zajedničke države. Nastojanja srpske vlade da se Bosna i Hercegovina priključi Srbiji naišla su na pozitivne reakcije značajnog dijela srpskog stanovništva u Bosni i Hercegovini.

Prvi svjetski rat i formiranje Kraljevine SHS velikosrpski krugovi doživljavali su kao novu etapu u rješavanju srpskog nacionalnog pitanja. Beogradski su vlastodršci odmah na početku stavili do znanja da će drugim narodima i regijama nametati velikosrpski koncept koji ogromna većina drugih naroda nije mogla prihvatiti.

Iako je aktom ujedinjenja Bosna i Hercegovina ušla u sastav jedinstvene jugoslovenske države, ona je još jedno vrijeme zadržala neke elemente i oblike svoje državnosti i autonomnosti. Glavni odbor Narodnog vijeća za Bosnu i Hercegovinu prestao je djelovati 31.12.1918. godine, ali je Narodna vlada za Bosnu i Hercegovinu nastavila i dalje obavljati svoje redovne poslove. Narodna vlada radila je pod tim imenom do 31.1.1919. godine, a nakon toga je preimenovana u Zemaljsku vladu Bosne i Hercegovine. Iz njenog djelokruga oduzeti su i preneseni vanjski i vojni poslovi, državne finansije, poslovi ishrane i obnove zemlje i trgovine, obrta i industrije. Tako je, kao rezultat centralističkih tendencija sa snažnim srbijanskim akcentom, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu od 1.2.1919. godine ostala sa samo četiri povjereništva (unutrašnji poslovi, pravosuđe, poljoprivreda, te prosvjeta i vjerski poslovi). Ipak, zbog niza problema praktične prirode, predviđena transformacija Narodne u Zemaljsku vladu tekla je veoma sporo pa je u praksi Zemaljska vlada Bosne i Hercegovine i u narednih pet godina u osnovi zadržala istu organizaciju i strukturu vlasti kakvu je imala ranija Narodna vlada.

Formiranje Kraljevine SHS i oživljavanje političkog života nije zaustavilo društvene nemire u Bosni i Hercegovini; ono ih je još više pojačalo. U uslovima oštre poslijeratne krize društveno vrenje uzimalo je sve šire razmjere. Nadležni organi vlasti, posebno u Bosni i Hercegovini, nisu bili u stanju da zaštite ličnu i imovinsku sigurnost građana. O tome svjedoče i službeni izvještaji o političkoj situaciji na terenu koje su sačinjavali kotarski uredi. Brojne razbojničke bande ubijale su putnike, pljačkale kuće nezaštićenih građana i zastrašivale lokalno stanovništvo, a da pri tome nije bilo adekvatne reakcije nadležnih organa.

U novom državno-pravnom okviru položaj Bošnjaka postao je izrazito nepovoljan i zabrinjavajući, dok su ubistva, pljačkanja i drugi oblici teškog kršenja ljudskih prava bili česta pojava. Samo na području istočne Hercegovine u prvim godinama nakon proglašenja Kraljevine SHS ubijeno je van suda i zakona više od tri hiljade Bošnjaka. Istina, i prije stvaranja Kraljevine SHS bilo je indikatora da će doći do eskalacije nasilja prema Bošnjacima. Već po ulasku srpske vojske u Bosnu i Hercegovinu dogodio se veliki broj slučajeva u kojima su gardisti ili srpski vojnici upadali u bošnjačke kuće, pretresali ih, otimali novac ili pokretnu imovinu, zlostavljali ukućane, a u nekim slučajevima i ubijali građane. Policija i žandarmerija su inertno i neefikasno zaustavljali ove i slične napade. Ništa bolji odnos nije bio ni sudova i tužilaštava koji su kao dio državnog aparata bili zaduženi da privode i kažnjavaju prekršioce zakona. Jedna od karakteristika bošnjačkih stradanja i nevolja prvih godina zajedničke države bila je neosjetljivost lokalnih organa vlasti prema učestalim nasrtajima na imovinu, čast i živote Bošnjaka. Ta indolentnost negdje se grančila s otvorenim nasiljem, negdje s očiglednim saučesništvom u zataškavanju zločina koji su vršeni. Teror nad Bošnjacima u prvim godinama zajedničke države imao je brojne odlike šovinističke kampanje protiv naroda druge vjere, tradicije i kulture.

U prvim godinama egzistiranja Kraljevine SHS režim u Beogradu nije se previše obazirao na odredbe Senžermenskog ugovora. Umjesto poštivanja ljudskih prava, započelo je sistematsko negiranje i ugrožavanje elementarnih ljudskih prava Bošnjaka. Zato su, pored ostalog, posvetili naročitu pažnju kreiranju državnog aparata u kome će odlučujuću riječ imati režimu politički pouzdana lica. Zbog toga su već od 1919. godine počeli u Bosnu i Hercegovinu dolaziti činovnici iz Srbije i zauzimati odgovorne funkcije u državnoj upravi. Dotadašnji bosanskohercegovački službenici (najviše Bošnjaci i Hrvati) bili su smjenjivani pod različitim izgovorima ili postavljeni na takve dužnosti odakle nisu mogli imati važniji uticaj na društvena zbivanja. Pozivajući se na opće nesređeno stanje u Sarajevskom i Tuzlanskom okrugu, najodgovornije ličnosti Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, inače predstavnici srpskih političkih krugova, odlučno su tražili od Ministarstva unutrašnjih poslova u Beogradu da se umjesto dotadašnjih okružnih načelnika u Sarajevu, Tuzli i Travniku imenuju činovnici iz Srbije, što je u Beogradu naišlo na odobravanje. U vezi s tim, i zvanični

organ Zemaljske vlade u Sarajevu Narodno jedinstvo isticao je da je za Bosnu i Hercegovinu najpodesniji upravni aparat iz Srbije. U tom kontekstu posebno složena i teška situacija nastupit će za Bošnjake.

Srpska hegemonijalna politika je na ovaj narod gledala kroz zacrtanu vizuru troplemenog i troimenog naroda (Srba, Hrvata i Slovenaca), u kojoj je Bošnjacima bilo namijenjeno nacionalno „osvješćivanje“ i „nacionaliziranje“ u srpskom smislu.

BOSNIA AND HERZEGOVINA, AND BOSNIANS (1918-1921) – IN BETWEEN OF MAKING PEACE AND VIOLENCE

Summary

The suffering during the First World War caused an enormous amount of dissatisfaction. Therefore, in many European Countries it was only a matter of finding the best moment when the poorest classes in society would rise against the extreme suffering in the world war. The influence of the Russian October Revolution on other European countries, from 1918 to 1921 was so clear, that there were few people in Moscow who doubted the spread of a global revolution. Revolutions in eastern and central Europe were not without success. Years of revolution had left a vast and economically underdeveloped Russia, which was governed by communists dedicated to developing a social alternative to capitalism. Contrary to expectations, Bolshevik Russia had survived the chaotic and brutal civil war waged from 1918 to 1921. The Bolshevik regime had endured years of catastrophe and crisis, German conquest and the punitive peace, civil war, foreign armed intervention, hunger and economic collapse. Like early Christians, Bolsheviks believed in great apocalyptic change that would lead to a society without oppression, inequality and injustice. However, the autocratic character of the rule of the Bolshevik government had already become obvious in the first years of its rule. State terror played a significant role as a means of class struggle. A dictatorship was established that was not limited by any rules and which was based on force.

The end of the First World War caused big changes in the Balkans as well. New states had emerged on the political stage of the Old Continent, and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes was one of them. The newly created country, established after unification of the Kingdom of Serbia and the countries that had belonged to the Hapsburg monarchy up to the autumn of 1918 (Slovenia, Croatia, Bosnia and Herzegovina, and Vojvodina), inherited the social and national problems which had also affected the said monarchy. The establishment of a joint state in 1918 would not solve those contradictions. Moreover, the manner in which the unification of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes was completed did not create a suitable framework for the free development of all citizens and inhabitants.

The available literature and other sources undoubtedly witness that plans were being prepared in Serbia, even before the creation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, with the aim of annexing Bosnia and Herzegovina to Serbia. The main advocate of such an idea was the Serbian Government; more specifically, prominent Serbian politicians and army officers who thought that the annexation of Bosnia and Herzegovina would strengthen the position of the Serbian Government during negotiations with the People's Council of Serbs, Croats and Slovenes in Zagreb regarding the construction of a joint state. The attempts of the Serbian Government to annex Bosnia and Herzegovina to Serbia were met by the positive reactions of considerable Serbian population in Bosnia and Herzegovina.

Followers of the Greater Serbian ideology saw the First World War and establishment of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes as a new phase in the settlement of the Serbian national issue. The Belgrade authorities made it known immediately that they would impose the Greater Serbian doctrine on other nations and regions, which was not acceptable to a great number of those nations.

Even though the Unification Act made Bosnia and Herzegovina a part of the united Yugoslavian state, she retained for a while some elements and forms of sovereignty and autonomy. The Main Board of the People's Council for Bosnia and Herzegovina stopped working on 31 December 1918, but the People's Government for Bosnia and Herzegovina continued to perform its everyday

business. The People's Government operated under that name until 31 January 1919; after that it was renamed the National Government of Bosnia and Herzegovina. Foreign and military affairs, state finances, and affairs of nutrition, reconstruction of the country, trade, craft, and industry, were all taken away from its competence and transferred. That is how, as a result of centralisation tendencies with a strong Serbian accent, the National Government for Bosnia and Herzegovina was left, as of 1 February 1919, with only four committees (internal affairs, justice, agriculture, and education and religious affairs). However, owing to a number of problems of a practical nature, the anticipated transformation of the People's Government into the National Government had run quite slowly. So, in practice, for the next 5 years the National Government had kept the same basic organisation and structure of government as had the People's Government.

Establishment of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, and revival of political life, did not stop social disturbances in Bosnia and Herzegovina; on the contrary, it had strengthened them. In the circumstances of the acute post war crisis, social agitation escalated. The competent authorities, particularly in Bosnia and Herzegovina, failed to protect the individual security and the property of their citizens. Numerous official reports, made by cantonal offices, on the political situation testify to that. Many robber gangs killed passengers, robbed the houses of defenceless citizens, and intimidated local inhabitants without any adequate reaction from the competent authorities.

Under the new national legal framework, the position of Bosniacs had become particularly unfavourable and worrying, whilst murders, robberies and other types of serious violation of human rights were frequent occurrences. Just in the area of eastern Herzegovina during the first years after the proclamation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, more than three thousand Bosniacs were killed without trial and outside the law. True, there were some indications, even before the establishment of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, that there would be an escalation of violence towards Bosniacs. Immediately after the Serbian army entered Bosnia and Herzegovina, there were numerous cases in which members of the guard or Serbian soldiers invaded Bosniacs' houses, searched them, stole money or movable property,

violated household members and, in some cases, even killed the citizens. The police and the gendarmerie were unresponsive and inefficient in stopping these and similar attacks. The behaviour of the courts and prosecutors' officers was not much better; as part of the state apparatus, they were in charge of arresting and penalising offenders against the law. One of the characteristics of the Bosniacs' suffering and troubles, in the first year of the joint state, was the insensitivity of local authorities towards the frequent attacks on the property, honour and lives of Bosniacs. That apathy in places bordered with the open violence and in places with clear complicity in covering up the crimes that were committed. Terror over Bosniacs in the first years of the joint state had numerous features of a chauvinistic campaign against people of a different religion, tradition and culture.

In the first years of existence of the Kingdom of SCS, the regime in Belgrade had neglected the provisions of the Sengerma Treaty. Instead of promoting a respect for human rights, it had begun systematically to deny and reduce the human rights of Bosniacs. Accordingly, the regime paid special attention to the establishment of state apparatus by which the crucial role would be granted to the regime's most loyal and politically reliable members. That was the reason why, since 1919, officials from Serbia had begun to settle in Bosnia and Herzegovina, and to take over responsible posts in the government administration. Former BiH officials, mostly Bosniacs and Croats, were superseded under various excuses or were granted positions with limited influence on social trends. The most influential representatives of the BiH National Government, referring to the general chaotic situation in both Sarajevo and Tuzla Cantons, emphatically requested the Ministry of the Interior in Belgrade to replace the former mayors in Tuzla, Sarajevo and Travnik with new appointees from Serbia, which found approval in Belgrade. In this respect, the official body of the BiH National Government in Sarajevo, the National Unity, emphasised that the state apparatus from Serbia was the most appropriate for Bosnia and Herzegovina. In that context, Bosniacs were to face a significantly complex and difficult situation. The Serbian hegemonic politics observed this nation through a fixed view of a population consisting of three tribes and three names (Serbs, Croats and Slovenians), whereby Bosniacs were consigned to observing a national consciousness and nationalisation in a Serbian context.

BIBLIOGRAFIJA

Izvori

1. Arhiv Bosne i Hercegovine (ABH), fond: *Zemaljska vlada Bosne i Hercegovine (ZVBiH)*, dok. 12931/20, Izvještaj o situaciji za mjesec juli 1920. godine.
2. ABH, ZVBiH, dok. 3.371/1919, *Dopis Ministarstva unutrašnjih poslova Zemaljskoj vladi u Sarajevu*.
3. "Velika protestna akcija proleterijata", *Glas slobode*, br. 121, Sarajevo, 21.7.1919.
4. ABH, ZVBiH, dok. 404/1920, *Izvještaj Okružne oblasti u Banjoj Luci upućen Zemaljskoj vladi u Sarajevu*.
5. ABH. Fond: ZVBiH, dok. 3066/19, Memorandum Muslimana kotara Bijeljina bez razlike staleža kojim mole zaštitu i oštetu radi raznih nedjela, 18.1.1919.
6. ABH. Fond: ZVBiH, dok. 12931/20, Izvještaj o situaciji za mjesec juli 1920. godine, 31.7.1920.
7. ABH. Fond: ZVBiH, dok. 7968/20, Izvješće o situaciji za mjesec juli 1920. godine u srezu Višegrad.
8. ABH. Fond: ZVBiH, dok. 1645/19, Dopis ministra unutrašnjih dela Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, 1.2.1919.
9. ABH. Fond: ZVBiH, dok. 3066/19, Prepis brzojava ministra unutrašnjih dela Svetozara Pribičevića upućen predsjedniku Zemaljske vlade u Sarajevu Atanasiju Šoli, 17.4.1919.
10. ABH. Fond: ZVBiH, dok. 10131/20, Izvještaj sreskog načelnika iz Foče za septembar 1920. godine, 29.9.1920.
11. "Govor poslanika Mustajbega Kapetanovića prilikom proračunske rasprave Ministarstva za Agrarnu reformu", *Pravda*, IV, br. 180, Sarajevo, 12. avgust 1922, 1.
12. "Politička orijentacija muslimana". *Srpska riječ*, XVIII, br. 82, Sarajevo, 22. april 1922, 1.
13. "Poratna Bosna i Hercegovina", *Nova Evropa*, XXIV, br. 2, Zagreb, 26. avgust 1931.

Literatura

1. Antić, Ljubomir, *Velikosrpski nacionalni programi. Ishodišta i posljedice*, Zagreb, 2007.
2. Avdić, Hakija, *Položaj Muslimana u Sandžaku 1912-1941*, Sarajevo, 1991.
3. Banac, Ivo, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb, 1988.
4. Bandžović, Safet, *Iseljavanje Bošnjaka u Tursku*, Sarajevo, 2006.
5. Bećirović, Denis, *Informbiro i sjeveroistočna Bosna. Odjeci i posljedice sukoba KPJ - Informbiro (1948 -1953)*, Tuzla, 2005.
6. Boffa, Giuseppe, *Povijest Sovjetskog saveza*, I, Rijeka, 1976.
7. Brzezinski, Zbigniew, *The Grand Failure: The Birth and Death of Communism in the 20th Century*, New York, 1990.
8. Carlsson, Ingvar, Lindgren, Anne-Marie, *What is Social Democracy? A book about ideas and challenges*, Stockholm, 2008.
9. Cipek, Tihomir, *Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca-ancien régime*, u: *Dijalog povjesničara-istoričara, Zbornik radova*, Zagreb, 2000.
10. Craford, James „*Right of Self - Determination in International Law*“ in *Peoples' Rights*, (ed. Alston Philip), Oxford University Press, 2001.
11. Coper, Rudolf, *Failure of a Revolution Germany in 1918-1919*, Cambridge, 1955.
12. Čulinović, Ferdo, *Državnopravni razvitak Jugoslavije*, Zagreb 1963
13. Džaja, Srećko, *Politička realnost jugoslovenstva*, Sarajevo-Zagreb, 2004.
14. Đilas, Milovan, *Nova klasa. Kritika savremenog komunizma*, Zagreb, 2010.
15. Đurišić, Mitar, Ratković, Borislav, Skoko, Savo, Živojinović, Dragoljub, Vojvodić, Mihailo, *Prvi svjetski rat - Opšta istorija*, II, Beograd, 1976.
16. Degan, Vladimir Đ., *Međunarodno-pravno uređenje položaja muslimana sa osvrtom na uređenje položaja drugih vjerskih i narodnosnih skupina na području Jugoslavije*, *Prilozi*, Institut za istoriju, Sarajevo, 1972.
17. Erić, Milivoje, *Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918-1941*, Sarajevo, 1958.
18. Fila, Aleksandar, *Ustavno pravo*, Beograd, 1976.
19. Fitzpatrick, Sheila, *The Russian Revolution 1917-1932*, Oxford, 1982.

20. Goldstein, Ivo, *Hrvatska 1918-2008*, Zagreb, 2008.
21. Grupa autora, *Povijest svijeta*, Zagreb, 1977.
22. Grupa autora, *Istorija Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd, 1985.
23. Hadžirović, Ahmed, *Sindikalni pokret u Bosni i Hercegovini 1918 - 1941*, Beograd, 1978.
24. Harman, Chris *The lost Revolution Germany 1918-1923*, London, 1982.
25. Hoare, Marko A., *The History of Bosnia. From the Middle Ages to the Present Day*, London, 2007.
26. Hobsbaum, Erik, *Doba ekstrema. Istorija Kratkog dvadesetog Veka 1914-1991*, Beograd, 2002, 47-61.
27. Imamović, Mustafa, *O historiji bošnjačkog pokušaja. Muslimani i Bošnjaštvo*, Sarajevo, 1991.
28. Imamović, Mustafa, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo, 1998.
29. Jahić, Adnan, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme monarhističke Jugoslavije*, Zagreb, 2010.
30. Kamberović, Husnija, *Mehmed Spaho (1883-1939). Politička biografija*, Sarajevo, 2009.
31. Karabegović, Ibrahim, *Reformistički pravac u radničkom pokretu Bosne i Hercegovine 1919-1941. godine*, Sarajevo, 1979
32. Karić, Enes, Demirović, Mujo, *Reis Džemaludin Čaušević prosvjetitelj i reformator*, I, Sarajevo, 2002
33. Krivokapić, Branko, *Leksikon međunarodnog prava*, Beograd, 1998.
34. Krizman, Bogdan, *Bosna i Hercegovina i jugoslovensko pitanje u 1918. godini. Prilozi. Istorijske pretpostavke Republike Bosne i Hercegovine. Zbornik radova*, Sarajevo, 1968.
35. Kapidžić, Hamdija, *Pokušaj ujedinjenja Bosne i Hercegovine sa Srbijom u novembru 1918. godine*, u: *Hamdija Kapidžić, Bosna i Hercegovina pod austrougarskom upravom (članci i rasprave)*, Sarajevo, 1968.
36. Kolati, Enco, *Nemačka revolucija*, u: *Istorija revolucija XX veka*, Beograd, 1970.
37. Bogdan Krizman, *Bosna i Hercegovina i jugoslovensko pitanje u 1918. godini*, u: *Istorijske pretpostavke Republike Bosne i Hercegovine, Prilozi*, Institut za istoriju, Sarajevo, 1968, br. 4.

38. Kržavac, Savo, Dragan Marković, *Informbiro*, Beograd, 1976.
39. Malcolm, Noel, *Povijest Bosne*, Zagreb-Sarajevo, 1995.
40. Marić, Krsta, *Nacionalizujmo Muslimane*, u: O „nacionaliziranju“ Muslimana. 101. godina afirmacije i negiranja identiteta Muslimana, Zagreb, 1990.
41. Mazower, Mark, *Mračni kontinent. Evropsko dvadeseto stoljeće*, Zagreb, 2004.
42. Mócsy, István, *The effects of World War the uporoted: Hungarian refugees and their impact on Hungary's domestic politics 1918-1921*, New York, 1983.
43. Mulić, Jusuf, *Velika Srbija. Muslimani i Bosna*. Sarajevo, 2006.
44. Mutapčić, Edin, *Agrarna reforma u Jugoslaviji i njeno zakonodavstvo (1918-1941)*, Gradačac, 2007.
45. Müller, Richard, *The man behind the German Revolution 1918*, Berlin, 2008.
46. Omerović, Enes, Elementi represije u radu Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba za Bosnu i Hercegovinu i Narodne vlade za Bosnu i Hercegovinu, *Historijska traganja*, Institut za istoriju, Sarajevo, 2009.
47. Pavić, Radovan, „*Velika Srbija od 1804. do 1990/91. godine*“, *Izvori velikosrpske agresije*, Zagreb, 1991.
48. Pastor, Peter, *Hungary between Wilson and Lenin: the Hungarian revolution of 1919-1919 and the Big Three*, New York, 1976.
49. Petranović, Branko, Štrbac, Čedomir, Stojanović, Stanislav, *Jugoslavija u međunarodnom radničkom pokretu*, Beograd, 1973.
50. Petranović, Branko - Zečević, Momčilo, *Jugoslavija 1918 - 1945. Zbirka dokumenta*, Beograd, 1985.
51. Atif Purivatra, *Nacionalni i politički razvitak Muslimana*, Sarajevo, 1969.
52. Atif Purivatra, *Jugoslovenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Sarajevo, 1974.
53. Purivatra, Atif, *Ekonomski genocid nad Muslimanima pod vidom agrarne reforme u Jugoslaviji (1918-1941)*, u: *Ekonomski genocid nad Bosanskim Muslimanima*, Sarajevo, 1992.
54. Rokai, Petar - Đere, Zoltan - Pal, Tibor - Kasaš, Aleksandar, *Istorija Mađara*, Beograd, 2002.

55. Santareli, Enco, Mađarska revolucija, u: *Istorija revolucija XX veka*, Beograd, 1970, 49-67. Shukman, Harold, *The Blackwell Encyclopaedia of the Russian Revolution*, Oxford, 1988.
56. Šehić, Nusret, *Bosna i Hercegovina 1918 - 1925*, Sarajevo, 1991.
57. Tejlor, Alen Džon Persival, *Habsburška monarhija 1809-1918*, Beograd, 2001.
58. Vranicki, Predrag, *Historija marksizma*, II, Zagreb, 1971.
59. Wachtel, B. Andrew, *Stvaranje nacije, razaranje nacije*, Sarajevo, 2010.

UDK 94

ISSN 2303-7539

**DRUŠTVO HISTORIČARA TUZLANSKOG KANTONA
ODSJEK ZA HISTORIJU FILOZOFSKOG FAKULTETA
UNIVERZITETA U TUZLI**

HISTORIJSKA MISAO HISTORICAL THOUGHT

4

HISTORIJSKA MISAO, GOD. IV, BR. 4, 1-277, TUZLA, 2018.